



# POLITIČKI PRITISCI NA GRAĐANE

Posmatračka misija Crte  
2022. godina



CRTA:

***Svedočanstva o političkim pritiscima na građane su prikupljena uoči izbora 2022. godine zahvaljujući hrabrim građankama i građanima koji su pristali da svoja i iskustva ljudi iz svog okruženja podele sa našim istraživačima.***

## **SADRŽAJ**

<b>UVOD</b>	<b>3</b>
<b>METODOLOGIJA</b>	<b>4</b>
<b>SAŽETAK</b>	<b>5</b>
<b>OPŠTI PREGLED REZULTATA ISTRAŽIVANJA: MEHANIZMI I NEPISANA PRAVILA POLITIČKIH PRITISAKA NA GRAĐANE</b>	<b>12</b>
<b>ILUSTRACIJE ISTRAŽIVANIH SLUČAJEVA</b>	<b>20</b>
PRIČA 1: BOLESTI ORGANA LOKALNIH SAMOUPRAVA	20
PRIČA 2: JAVNE TAJNE JAVNIH PREDUZEĆA	29
PRIČA 3: JAVNE USTANOVE KAO STRANAČKI PLEN	34
PRIČA 4: NASTAVNICI SE UČE DA SLUŠAJU STRANKU	38
PRIČA 5: I PRIVATNI SEKTOR JE NA UDARU	45
PRIČA 6: ROMI KAO “LAKE METE”	49
PRIČA 7: SIROMAŠTVO OTVARA PUT PRITISCIMA	56
<b>ZAKLJUČAK</b>	<b>60</b>

## UVOD

Dosadašnji izveštaji Posmatračke misije Crte o dugoročnom posmatranju izbornih procesa u Srbiji pružaju obeshrabrujuću statistiku jer ukazuju na postojanje velikog broja nepravilnosti kako u predizbornom periodu tako i tokom samog izbornog dana. Kako bi se bolje razumela atmosfera koja je sugerisana brojevima u statističkoj analizi, uoči izbora 2022. godine istraživački tim Crte sproveo je i kvalitativno istraživanje. Primarni cilj istraživanja bila je identifikacija frekventnih vidova političkih pritisaka na građane, zloupotrebe javnih resursa i kupovine glasova i sticanje dubljeg uvida u mehanizme koji podupiru pomenute pojave.

**Dubinski intervjui sa 68 učesnika istraživanja<sup>1</sup> ukazuju na visok nivo rasprostranjenosti svih vidova izborne korupcije u društvu.** U istraživanju je zabeležen veliki broj slučajeva pritisaka na birače, zloupotreba javnih resursa, funkcija i ličnih podataka, kao i slučajeva kupovine glasova i potkupljivanja birača. Većina zabeleženih slučajeva je povezano sa strankama na vlasti, kao i sa institucijama državnog sistema.

**Analiza prikupljenih svedočanstava upućuje i na to da oblike izborne korupcije i političkog klijentelizma građani neretko doživljavaju kao vid redovnih stranačkih aktivnosti ili kao vid legitimne borbe političkih aktera.** Štaviše, iskazi sagovornika sugerišu da se klijentelizam i korupcija percipiraju kao glavna obeležja političke kulture u Srbiji i da su građani naviknuti na ovakav odnos političkih stranaka prema biračima. Kao dva najznačajnija faktora koja utiču na perpetuaciju ovih pojava izdvojen je izostanak adekvatne reakcije nadležnih, ali i nepostojanje političke volje da se neformalne i nelegalne prakse sankcionišu i iskorene.

**Kontinuirano, nezakonito i nedemokratsko vršenje uticaja na birače, koje potvrđuju rezultati ovog istraživanja, dovodi u pitanje osnovno demokratsko načelo slobode izbora.**

---

<sup>1</sup> Učesnici u istraživanju bili su građani na koje je vršen pritisak ili koji su posredno ili neposredno svedočili pojavama koje su predmet istraživanja.

## METODOLOGIJA

Istraživači Posmatračke misije Crte, obučeni po najvišim međunarodnim standardima za dokumentovanje i istraživanje slučajeva nasilja i ugrožavanja ljudskih prava, u istraživanju su se oslanjali na kvalitativne metode polustrukturisanog i nestrukturisanog dubinskog intervjua. Intervjui su se odvijali po unapred definisanom protokolu koji podrazumeva korake za obezbeđivanje sigurnosti učesnika i zaštite njihovog identiteta, kao i korake za osiguravanje kvalitetnog prikupljanja podataka. S obzirom na prirodu istraživanih tema koje za mnoge učesnike mogu biti osetljive, kao i na pandemijske okolnosti u kojima je istraživanje sprovedeno, sagovornicima je data mogućnost da sami odaberu da li će se razgovor odvijati onlajn ili uživo. Razgovori koji su se odvijali uživo sprovedeni su uz apsolutno poštovanje propisanih pandemijskih mera. Intervjui su snimani uz saglasnost učesnika potom transkribovani, kodirani i analizirani. Podaci koji mogu da sugerišu identitet učesnika su prilikom transkripcije anonimizovani. U skladu sa ciljevima i specifičnim zadacima istraživanja načinjen je vodič na osnovu koga su intervjueri prilagođavali pitanja i potpitanja.

Kombinovano je nekoliko tehnika uzorkovanja: namerni uzorak, tzv. snowball tehnika i prigodni uzorak. Istraživanjem su obuhvaćeni ljudi na koje je vršen pritisak ili su učestvovali u zloupotrebama ili kupovini glasova, kao i oni koji su posredni ili neposredni svedoci ovakvih pojava. Takođe, sagovornici u istraživanju su bili i novinari, aktivisti i politički akteri iz 26 gradova i opština koji su ili žrtve pritisaka ili, pak, raspolažu određenim saznanjima koja su značajna za temeljnije razumevanje konteksta istraživanih pojava i mehanizama. Obavljeno je 68 intervjua (ukupno trajanje snimanih razgovora: 49 sati 23 minuta 13 sekundi). Trajanje intervjua se kretalo od 15 minuta do 2 sata.

## SAŽETAK

**Analiza prikupljenog materijala sugerira da se pritisci na birače dešavaju gotovo svakodnevno, da se na pojedince ili grupe oni najčešće vrše kao kontinuirana aktivnost kroz duži vremenski period, a ne samo uoči izbora ili u toku izbornog dana.** Ipak, jasna je tendencija intenziviranja pritisaka u predizbornom periodu. Razgovori sa građanima ukazuju i na to da zabeleženi slučajevi nisu izolovani. Naprotiv, oni su paradigmatični i sugeriraju nepisana pravila ili sheme po kojima je veliki broj građana Srbije, u istim ili sličnim pozicijama u kojima se nalaze intervjuisani građani, izložen politički motivisanim pritiscima.

Cilj identifikovanih slučajeva pritisaka je dvostruk: da se pridobije podrška na izborima i da se osigura pozicija na vlasti, ali i da se sačuva i uveća ekonomska i politička moć stranke putem kontrole nad javnim resursima i učvršćivanjem politike klijentelizma i partijske patronaže. Nalazi upućuju i na to da su pritiscima posebno izloženi zaposleni u javnom sektoru, i to najviše oni koji su putem stranke dobili posao i/ili sa kojima je zaključen ugovor o radu na određeno vreme, kao i ekonomski deprivirane, socijalno ugrožene, manjinske i ranjive grupe.

Analizirani podaci sugeriraju i dve moguće vrste klasifikacije pritisaka na birače. U okviru prve klasifikacije razlikuju se:

1) pritisci koji su usmereni na podstrekivanje učešća u određenim aktivnostima (*kao što je prisustvovanje političkim skupovima, prikupljanje sigurnih i kapilarnih glasova, „botovanje“ za stranku i učešće u sličnim aktivnostima za promociju stranke, denunciranje i špijuniranje kolega u korist stranke, sponzorisanje stranačkih aktivnosti, do pritisaka na građane da protivzakonito postupaju u korist stranke*);

2) pritisci koji su usmereni na zabranu učešća u određenim aktivnostima (*npr. zabrana čitanja i gledanja „opozicionih medija“ u službenim prostorijama ili javnim mestima, zabrana određenih aktivnosti na društvenim mrežama - praćenje „neprihvatljivih“ naloga, stranica ili objava ili zabrana druženja sa osobama koje stranka ili funkcioneri etiketiraju kao „persona non grata“*).

Druga klasifikacija pritisaka može se izvesti na osnovu toga da li pritisci treba da rezultiraju direktnom podrškom (*npr. učlanjenje u stranku, odlazak na stranački skup kao i prikupljanje kapilarnih glasova i doniranje novca stranci*) ili indirektnom podrškom stranci (*npr. preko kvazinstranačkih aktivnosti, tj.*

obavljanja dodatnih poslova van redovnih dužnosti na radnom mestu preko kojih stranački funkcioneri stiču političke poene). **Identifikovani pritisci imaju tendenciju da kontrolišu i privatni život pojedinca**, kulturne i medijske sadržaje koje on konzumira, mesta koja posećuje i slično, a ne samo aktivnosti koje se isključivo odnose na pružanje podrške u promociji stranke i političkih aktera.

## PRITISCI NA ZAPOSLENE U JAVNOM SEKTORU

U razgovorima u okviru istraživanja, javni sektor je prepoznat kao primarna arena za borbu političkih aktera i ekonomskih elita za kontrolu nad političkom i ekonomskom moći, odnosno za kontrolu nad javnim resursima. Odnosi u koje stupaju politički akteri sa biračima, zaposlenima u javnom sektoru, zasnivaju se na klijentelizmu koji podrazumeva nuđenje materijalnih i nematerijalnih dobara u zamenu za podršku na izborima (*za glas*). Posao, pozicije, novac i informacije izdvojeni su kao glavni resursi kojima politički akteri i stranke trguju u dobro razvijenim klijentelističkim mrežama. Partijsko zapošljavanje, zloupotreba statusa vršilaca dužnosti (*u slučaju funkcije direktora i rukovodilaca*) i zapošljavanja po ugovoru na određeno vreme, kao i zapošljavanje na fiktivna radna mesta su izdvojeni kao glavni mehanizmi uz pomoć kojih političke stranke vrše kontrolu nad zaposlenima u državnom sektoru.

Svedočanstva intervjuisanih koji su zaposleni u opštinskoj i gradskoj upravi, javnim preduzećima, ustanovama za socijalnu i zdravstvenu zaštitu, ustanovama kulture, kao i u prosvetnom sektoru, ili koji posredno raspolažu saznanjima o pritiscima na zaposlene u javnom sektoru, potvrđuju da se pritisci uglavnom vrše po hijerarhijskoj vertikali, pri čemu su granice između uloga i funkcija na radnom mestu u odnosu na uloge i funkcije u stranci neretko izbrisane. Zaposleni, prvenstveno oni koji su članovi stranke i oni koji imaju ugovore na određeno vreme, najčešće su od strane svojih nadređenih zastrašivani, ucenjivani i primoravani na različite načine da učestvuju u stranačkom delovanju u okviru svojih redovnih dužnosti na poslu. Zabeleženo je da su mete pritisaka neretko i oni koji nisu članovi stranke, ali i da oni koji vrše pritiske (*obično viši menadžment*) nisu nužno angažovani u okviru političkih organizacija već su i sami pod pritiskom viših instanci (*javnih i stranačkih funkcionera ili „lokalnih šerifa“, uticajnih pojedinaca povezanih sa strankom*).

Zaposleni su obaveštavani pisanim putem, pozivani telefonom ili na razgovor sa direktorom gde su im predočeni zahtevi da učestvuju u stranačkim aktivnostima ili da prestanu sa određenim aktivnostima koje ne idu u korist stranke. U nekim slučajevima nije bilo eksplicitnih pritisaka, već su zaposleni po mehanizmu prećutnog dogovora postupali onako kako je "poželjno". U nekim slučajevima zabeležena je i primena "negativnih spiskova" (*evidencija zaposlenih koji ne žele ili ne mogu da postupe u skladu sa zahtevima*) kao mehanizam dodatnog pritiska na zaposlene.

Uočeno je i nekoliko mehanizama za kontrolu efikasnosti pritisaka, odnosno za potvrdu da su zaposleni uradili onako kako je od njih zatraženo ili kako im je sugerisano. Pored spiskova (*npr. ako je u pitanju odlazak na skup, spisak se daje pri ulasku u autobus*), zabeleženo je i da se prisutni fotografišu, pokazuju lične isprave, a u nekim slučajevima (*npr. kada je u pitanju provera da li su sakupili potrebne sigurne i kapilarne glasove*) učesnici se direktno kontaktiraju telefonskim putem. Takođe, bilo je i potvrda da su oni na koje je vršen pritisak da glasaju za stranku ili da obezbede sigurne glasove posećivani na dan izbora kako bi izvestili o svom "učinku".

**Sistem nagrade i kazne** za određeno postupanje ili nepostupanje (*u interesu stranke ili pojedinaca povezanih sa strankom*) dodatno stimuliše sve aktere da poštuju pravila „igre“ koja podrazumeva razmenu materijalnih i nematerijalnih resursa. U mnogim slučajevima benefiti i sankcije nisu eksplicitno predloženi onima na koje se vrši pritisak, već se oni anticipiraju ili podrazumevaju. Sagovornici svedoče da je sam strah od gubitka posla (*što je u klijentelističkim razmenama i jedan od najvrednijih resursa*) dovoljan za autocenzuru ili bespogovorno postupanje po zahtevima „pokrovitelja“ – stranke i preduzeća, ustanove ili institucije. Sa druge strane, "biti dobar" sa onima u čijim rukama je određena moć je benefit sam po sebi – davanjem ili skupljanjem sigurnih glasova, odlascima na mitinge i učešćem u drugim aktivnostima se osigurava potencijalni "partner", "patron" ili "klijent". Sagovornici su kao benefite najčešće isticali zadržavanje posla ili radne pozicije, unapređenje, povišicu, dobijanje prekovremenih sati ili napredovanje u stranačkoj hijerarhiji.

Sa druge strane, identifikovana je **dugačka lista sankcija** sa kojima su zaposleni bili suočeni jer su pružali otpor pritiscima ili nisu bili dovoljno aktivni ili ažurni u obavljanju „političkih zadataka“, ili su pak simpatizovali opozicionih stranaka. Mnoge od ovih sankcija su se manifestovale kroz klasične oblike mobinga: "**sindrom praznog stola**" (*npr. smanjen obim posla ne bi li se pri sistematizaciji ukinulo radno mesto, a radnik proglašen tehnološkim viškom; smanjen fond časova za radnike u prosveti*), "**sindrom prepunog stola**" (*povećan obim posla ne bi li se radnik opteretio i stavio u poziciju da ne može da ispuni ono što mu je delegirano*), **otežavanje uslova rada** (*npr. slanje na teren, neplaćeni prekovremeni rad i slično*), **dobijanje zaduženja van redovnih radnih dužnosti** (*npr. zabeležen je slučaj da je od radnika zahtevano da, van svog radnog vremena, vozi koleginicu na posao*), **uskraćivanje ili ograničavanje resursa za rad** (*npr. nemogućnost korišćenja službenog vozila ili nemogućnost refundiranja troškova sa službenog puta*), kao i **nemogućnost napredovanja u karijeri i povećanje plate**.

Sagovornici svedoče da su protiv njih pokretani disciplinski postupci i da su pod stalnim nadzorom i kontrolom; svedoče i da su mnogi od njih izloženi šikaniranju i ignorisanju od strane svojih kolega i da su odnosi u kolektivu narušeni nakon što su pružili otpor. Premeštaj sa jednog na drugo radno mesto, premeštaj na nižu poziciju, smanjenje plate, kao i gubitak posla su, očekivano, identifikovani kao ne tako retke posledice.



Zabeležene su i taktike kojima se građani služe kako bi izbegli da postupaju po pritiscima, poput uzimanja bolovanja, uzimanja slobodnih dana “zbog smrtnih slučajeva”, “bolesti bližnjih” i drugih privatnih razloga, lekarskih uverenja o hroničnim zdravstvenim problemima (*npr. oštećenje sluha*) koja ih sprečavaju da odlaze na određene događaje, pozivanje na funkciju ili profesiju supružnika koja zabranjuje političko delovanje itd.

## PRITISCI NA PREDUZETNIKE I ZAPOSLENE U PRIVATNOM SEKTORU

Pritisci koje generiše stranka nisu zaobišli ni privatni sektor. U prikupljenim svedočanstvima zabeleženi slučajevi pritisaka na preduzetnike i zaposlene u privatnom sektoru ne razlikuju se značajno od onih koji su zabeleženi u javnom sektoru. Zabeleženo je da su vlasnici privatnih firmi bili pod pritiskom da prikupljaju sigurne glasove, da obezbede određeni broj ljudi koji će ići na stranačke skupove, da disciplinuju svoje zaposlene zbog njihovih izjava ili aktivnosti koje se kose sa interesima stranke, da odustanu od oglašavanja u “nepodobnim medijima”, ali i da obezbede sredstva za stranku.

Pritisci u privatnom sektoru su najčešće vršeni od strane lokalnih javnih i stranačkih funkcionera. Kao i u slučaju javnog sektora, identifikovani su i pritisci na zaposlene u privatnim firmama da prisustvuju stranačkim skupovima, da potpišu da će glasati za određenu stranku ali i da se učlane u stranku ukoliko žele da dobiju radnu poziciju u skladu sa kvalifikacijama. Ovi pritisci su najčešće vršeni eksplicitno, i to u vidu direktne pretnje otkazom. Bilo je slučajeva da su preduzetnici trpeli pritisak od strane političkih aktera zbog stvari o kojima su njihovi radnici pričali i radili izvan preduzeća (*kao što je učestvovanje na mitinzima ili opozicionim skupovima*), a koje su bile u suprotnosti sa interesima stranaka na vlasti. Ovaj pritisak se potom prenosio i na zaposlene koji bi zbog izrečenog bili opomenuti ili udaljeni sa posla.

Kao benefiti koje su kooperativni i politički podobni preduzetnici ostvarivali izdvojena je mogućnost dobijanja sredstava na državnim konkursima i poslova na tenderima (*“nameštanje tendera”*) i ostvarivanja različitih olakšica u poslovanju (*npr. povoljna kupovina javnog zemljišta ili “nameštanje” poslova preko stranke*).

Ni posledice pritisaka u privatnom sektoru nisu drugačije od onih u javnom sektoru: narušeni odnosi u kolektivu, prekid komunikacije i polarizacija kolektiva. Međutim, s obzirom na to da je rad u privatnom sektoru nesigurniji i slabije plaćen, a uslovi rada lošiji, politički motivisani pritisci na zaposlene u privatnom sektoru dodatno otežavaju uslove njihovog rada i sam rad čine još nesigurnijim.

## PRITISCI NA SOCIJALNO UGROŽENE, RANJIVE I MANJINSKE GRUPE

Građani koji nisu u mogućnosti da samostalno dođu do sredstava neophodnih za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i koji ne uspevaju da samostalno unaprede kvalitet svog života laka su i česta meta pritisaka političkih aktera. Prema iskazima sagovornika, stranački funkcioneri i aktivisti na različite načine vrše uticaj, često nezakonit, na izbornu volju pripadnika socijalno ugroženih i manjinskih grupa, a zbog svog socio-ekonomskog položaja Romi u tom pogledu predstavljaju jednu od najranjivijih kategorija.

Sagovornici upućuju na to da pritisci na Rome imaju višegodišnji kontinuitet, da se intenzitet tih pritisaka vremenom pojačao, te da su Romi bili izloženi pritiscima od strane različitih političkih aktera tokom poslednjih decenija. Štaviše, jedna od sagovornica, predstavnica udruženja koje se bavi položajem Roma, ističe da se u Srbiji vrši “*institucionalna diskriminacija i manipulacija Romima*”, jer se na njih isključivo gleda kao na “*sigurne glasove*”, a ne i kao na političke subjekte koji imaju svoje legitimne potrebe i interese.

Na Rome se pritisci vrše pojedinačno ali su pritiscima izloženi i kao zajednice, bilo kao stambena zajednica (*romska naselja*) ili kao verska zajednica koju čine pripadnici romske nacionalne manjine. Neformalna romska naselja su posebno izložena pritiscima jer je reč o naseljima koja su neuslovna za život. Analiza materijala sugerise da pritiske na romsku populaciju u velikoj meri vrše osobe koje su takođe Romi, bilo kao stranački aktivisti ili stranački saradnici (*romski stranački posrednici/poverenici*), bilo kao koordinatori za romska pitanja, članovi romskih organizacija ili članovi Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine.

Identifikovani mehanizmi kojima se vrše pritisci na Rome uključuju zastrašivanja, ucene, ali i fizičko nasilje. Sagovornici svedoče da se stanovnicima romskih naselja neretko uzimaju lične karte nekoliko nedelja pre izbora, a vraćaju im se na dan glasanja (*ispred biračkog mesta*), kao i da su na dan izbora posećivani od strane poverenika političkih stranaka i da su odvoženi do biračkog mesta. Takođe, zabeleženi su i slučajevi vršenja pritiska na članove biračkih odbora na biračkim mestima u romskim naseljima. Na primer, u jednom od slučajeva je od članova biračkog odbora traženo da “pune” glasačku kutiju. Iskazi sagovornika ukazuju na to da su Romi koji su korisnici socijalne pomoći bili izloženi pritiscima i od strane zaposlenih u javnim institucijama, prvenstveno u centrima za socijalni rad. Jedan od sagovornika čak navodi da “*socijalni radnici podsećaju svoje klijente da glasaju za određenu partiju*”. U razgovorima je zabeleženo i da su pripadnici romske nacionalne manjine ucenjivani gubitkom socijalne pomoći ili dečjeg dodatka, ili da će im pak biti isključena struja i voda ukoliko ne glasaju za određenu političku stranku. Takođe, učesnici istraživanja svedoče da je Romima koji nisu članovi stranke uskraćen pristup određenim institucijama, kao i da su političkim pritiscima izloženi Romi koji žele da budu angažovani u projektima humanitarnih organizacija.

U istraživanju je zabeleženo da predstavnici i aktivisti stranke dele Romima, ali i drugim socijalno ugroženim građanima, humanitarnu pomoć, socijalne pakete, ogrev, ćebad, dušeke i drugi vid pomoći koja se neretko finansira iz javnih resursa, iako je predstavljena kao "poklon stranke". U nekim slučajevima su u vršenju pritiska na birače učestvovali nosioci javnih ili stranačkih funkcija, ali i predstavnici gradske uprave, javnih preduzeća i ustanova.

## ZAKLJUČAK

Iskazi učesnika ukazuju na to da dominantna politička kultura koju karakteriše agresivni pristup biračima i u kojoj vladaju klijentelističke veze i prakse, zapravo, čini da građani apriori imaju stav da je politika nešto "nečasno" i da se njome bave sinekuristi i oportunisti. Učesnici istraživanja i same izbore sagledavaju kroz istu prizmu.

Prema iskazima intervjuisanih, izbori i pravo građana da slobodno glasaju za koga žele su obesmišljeni i degradirani, a pritisci koji se konstantno vrše na birače dodatno uveravaju građane da je svejedno za koga će glasati i da li će uopšte glasati.

Ovakva atmosfera, u kojoj se na nedemokratski i nezakonit način vrši politički uticaj na izbor građana, ne samo da pasivizira glasačko telo i demotiviše građane da iskoriste svoje biračko pravo ili da na bilo koji način participiraju u političkom životu Srbije, već ih i demotiviše da pruže otpor pritiscima ili da uočene pojave prijave nadležnima. Identifikovani mehanizmi koji podupiru različite oblike izborne korupcije ukazuju i na šire, hronične društvene probleme (*nizak nivo demokratije, sistemska korupcija, disfunkcionalnost institucija, partijsko zapošljavanje, nedostatak političkog pluralizma u medijima, dezavuisanje civilnog sektora*) čije je rešavanje nužni preduslov za efikasnu borbu za slobodne, poštene i demokratske izbore.

# OPŠTI PREGLED REZULTATA ISTRAŽIVANJA: MEHANIZMI I NEPISANA PRAVILA POLITIČKIH PRITISAKA NA GRAĐANE

**Politički pritisci na građane dešavaju se gotovo svakodnevno, a ne samo uoči izbora ili tokom izbornog dana.** Analiza prikupljenih iskaza pokazuje da **izbornu korupciju i politički klijentelizam građani neretko doživljavaju kao vid redovnih stranačkih aktivnosti i legitimne borbe političkih aktera.** Štaviše, te protivzakonite prakse percipiraju se kao glavna obeležja političke kulture u Srbiji, očekivan obrazac ponašanja političkih stranaka prema biračima.

Jasna je tendencija intenziviranja pritiska u predizbornom periodu. Iz razgovora s građanima stiče se utisak da su zabeleženi slučajevi paradigmatični i da odslikavaju nepisana pravila i sheme po kojima je veliki broj građana Srbije izložen politički motivisanim pritiscima.

Zaposleni u javnom sektoru, pre svega oni koji su putem stranke dobili posao ili s kojima je zaključen ugovor o radu na određeno vreme, kao i građani iz socijalno ugroženih, manjinskih i ranjivih grupa, posebno su podložni pritiscima.

## KONTROLA PRIVATNOG ŽIVOTA

Osim aktivnosti vezanih za obezbeđivanje sigurnih glasova, podršku u promociji stranke i političkih aktera ili dokazivanje lojalnosti stranci, pritisci imaju tendenciju da kontrolišu i privatni život pojedinca, kulturne i medijske sadržaje koje konzumira, odnose koje stvara, mesta koja posećuje i sl.

Pritisci se vrše s ciljem: 1) da se regrutuje što više (*“korisnih”*) ljudi koji će biti bezuslovno lojalni stranci i koji će dalje širiti glasačku mašineriju; 2) da se izoluju, degradiraju i “slome” svi koji pružaju otpor; 3) da se održava atmosfera u kojoj egzistencija građana apsolutno zavisi od volje pojedinca (*deinstitutionalizacija*) i, na kraju, 4) da se građani zastraše demonstracijom posledica koje bi ih mogle zadesiti ako ne postupaju kako je očekivano.

## KLASIFIKACIJE PRITISAKA

U okviru prve klasifikacije razlikuju se: 1) pritisci koji su usmereni na podstrekivanje učešća u određenim aktivnostima i 2) pritisci koji su usmereni na zabranu učešća u određenim aktivnostima.

Druga klasifikacija pritisa može se izvesti na osnovu toga da li pritisci treba da rezultiraju 1) direktnom ili 2) indirektnom podrškom stranci, i tu spadaju oni kojima je cilj da se stranci indirektno pruži podrška, na primer, preko kvazinestranačkih aktivnosti, tj. obavljanja dodatnih poslova van redovnih dužnosti na radnom mestu, na osnovu čega stranački funkcioneri stižu političke poene.

### NAJČEŠĆE VRSTE PRITISAKA

- Da građani prisustvuju političkim skupovima (mitinzima);
- Da prikupljaju sigurne i kapilarne glasove;
- Da se učlane u stranku;
- Da glasaju za stranku;
- Da odlaze na otvaranje fabrika;
- Da prisustvuju predavanjima, programima edukacije i sličnim događajima u organizaciji stranke, ali i da povedu druge (članove porodice, prijatelje) na te događaje;
- Da prisustvuju sastancima stranačkog odbora;
- Da obezbede sredstva za stranku;
- Da obezbede sponzorstvo;
- Da „botuju“ za stranku i da obavljaju druge dodatne poslove van redovnih dužnosti na poslu;
- Da denunciraju i špijuniraju kolege (za stranku);
- Da se eksplicitno izjasne „na čijoj su strani“ u kolektivu;
- Da daju ostavku (u odboru, komisiji i sl.);
- Da daju otkaz (“dobrovoljno”);
- Da se iščlane iz sindikata;
- Da reklamiraju stranku;
- Da agituju da ljudi glasaju za stranku;
- Da budu članovi biračkih odbora na izborima;
- Da vode paralelne evidencije na izborima;
- Da učestvuju u kampanji „od vrata do vrata”;
- Da vrše pritisak na druge zaposlene;
- Da obezbede listu kontakata (za stranku);
- Da smene nepodobne kadrove
- Da obezbede da članovi odbora/komisija glasaju na određeni način;
- Da postupaju protivzakonito (na primer, da se zloupotrebljavaju javni resursi)

Građani svedoče i o pritiscima koji se odnose na zabranu određenih aktivnosti kao što je čitanje i gledanje nepoželjnih medija (*u službenim prostorijama ili javnim mestima*), zabranu određenih aktivnosti na društvenim mrežama (*praćenje neprihvatljivih naloga i stranica*) ili zabranu druženja s osobom koju stranka ili funkcioneri etiketiraju kao “personu non grata”. Većina navedenih oblika pritisa karakteristična je prvenstveno za javni sektor, ali se oni manifestuju i u odnosu na privatni sektor, kao i na nezaposlene i socijalno ugrožene građane.

Kao specifični oblici pritisaka koji se vrše na preduzetnike izdvajaju se oni usmereni na obezbeđivanje sredstava ili sponzorstava za događaje ili inicijative u organizaciji stranke. Od njih se zahteva i da se (ne)oglašavaju u pojedinim lokalnim medijima, da promene svoje poslovne odluke i partnere u korist stranačkih interesa, kao i da (ne)prisustvuju određenim dešavanjima. Identifikovan je i slučaj vršenja pritiska na ljude kako da raspoložu svojom imovinom i kojim delatnostima da se bave.

## NA KOGA SE VRŠI PRITISAK?

Najčešća meta pritisaka su oni koji su dobili posao preko stranke i zaposleni su po ugovoru na određeno vreme u javnom sektoru, radnici sa nižom stručnom spremom, nezaposleni, kao i ljudi iz socijalno ugroženih i manjinskih grupa. Ugroženi su svakako i oni koji se otvoreno suprotstavljaju političkom establišmentu ili se kritički odnose prema njemu, simpatizeri ili članovi “pogrešnih” stranaka, aktivisti nevladinih organizacija, profesionalni, nezavisni novinari i vlasnici privatnih firmi. Pritisci se vrše i na članove porodice, prijatelje, čak i na komšije pojedinaca koji su pokazali otpor ili nelojalnost.

## KO VRŠI PRITISKE?

Osim u poslovnom okruženju, građani često trpe pritiske i iz privatnog okruženja. Intervjuisani građani govore o pritiscima koje neposredno ili posredno vrše predstavnici gradskih vlasti, opštinske uprave, sudske vlasti i policije.

Zaposleni u javnom sektoru (*javna preduzeća, gradska uprava, škole i vrtići, ustanove kulture, zdravstvene ustanove...*) svedoče o pritiscima kojima su izloženi prvenstveno u okviru radnog vremena i koje najčešće vrše nadređeni (*viši menadžment*), ali i kolege koje su i same pod pritiskom onih koji su im pretpostavljeni u stranci. Ipak, pritiske često vrše i osobe koje nisu članovi stranke, već su i same žrtve pritisaka koji dolaze sa viših instanci (*npr. dobili su instrukcije od “lokalnih šerifa” ili od predstavnika gradske vlasti od kojih zavisi njihov radni status ili budžet preduzeća, ustanove ili institucije koju predvode*).

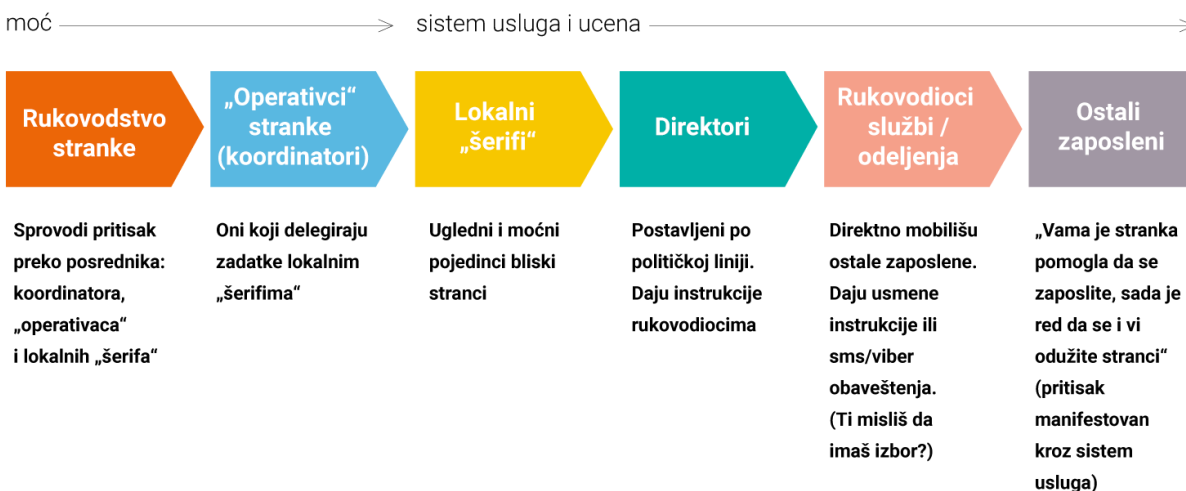
Pritisci na zaposlene sprovode se i van radnog vremena. U nekoliko slučajeva sagovornici svedoče kako su dobijali telefonske pozive od kolega s posla ili nadređenih, pa i da su ih posećivali kod kuće, tražeći od njih “uslugu” ili upućujući pretnje.

## NAČINI VRŠENJA PRITISAKA: IDENTIFIKOVANI MEHANIZMI I SCHEME

Većina identifikovanih pritisaka odvija se po određenim obrascima, koji podrazumevaju unapred definisane uloge učesnika, redosled koraka, kao i način komunikacije i interakcije među involviranimima.

Iskazi intervjuisanih građana nesumnjivo upućuju na pretpostavku da se **pritisaci najčešće sprovode po centralizovanom sistemu, odnosno po hijerarhijskoj vertikali**. "Zadaci" obično dolaze direktno iz najvišeg rukovodstva stranke, potom se putem posrednika – "lokalnih šerifa" ili koordinatora stranke, prenose dalje do rukovodilaca u javnom sektoru, vlasnika privatnih firmi i ostalih targetiranih grupa i pojedinaca koji zauzimaju više pozicije ili obavljaju neke od javnih ili stranačkih funkcija. Instrukcije se dalje prenose na niže instance: zaposlene u javnom sektoru, obične radnike, stranačke aktiviste, nezaposlene, socijalno ugrožene i ostale kategorije. **Pozicije moći i autoriteta koriste se za ispunjavanje partijskih potreba i ciljeva.**

### Pritisak na zaposlene u javnom sektoru



Kako bi kontrolisala veliki broj aktera, stranka primenjuje nekoliko mehanizama. Partijsko zapošljavanje je identifikovano kao jedan od najčešćih načina za uspostavljanje kontrole nad biračima. Građani s kojima smo razgovarali, a koji rade u javnom sektoru, svedoče o tome kako su na pozicijama višeg menadžmenta uglavnom ljudi postavljeni po stranačkoj liniji i kako se rapidno uvećava broj zaposlenih u njihovim kolektivima. Kako bi se odužili, ljudi obavljaju različite zadatke po direktivi stranke i u njenu korist.

Postavljanje u status vršilaca dužnosti (v.d.) u slučaju višeg rukovodstva, odnosno zasnivanje radnog odnosa po ugovoru na određeno vreme, u slučaju zaposlenih, česti su mehanizmi pomoću kojih se na zaposlene po stranačkoj liniji dodatno pojačava pritisak. Stavljani u poziciju da se bore za svoj status ili produžetak ugovora, oni stalno dokazuju lojalnost stranci, bezuslovno postupajući po njenim instrukcijama.

Takođe, u javnom sektoru neretko se otvaraju fiktivna radna mesta za ljude koji se angažuju isključivo za obavljanje stranačkih aktivnosti. Sistem partijskog zapošljavanja neometano funkcioniše zahvaljujući i postavljanju "stranačkih ljudi" na mesta donosilaca odluka, kao što su odbori i komisije, čime se dodatno osigurava kontrola nad svim akterima u hijerarhijskom lancu. Postavljanjem podobnih u konkursne komisije, komisije za dodelu tendera, subvencija, državne i socijalne pomoći, omogućava se i vršenje pritiska na gotovo sve profesionalne (*npr. na novinare, privrednike u različitim delatnostima*) i socijalne grupe (*npr. na socijalno ugrožene i ranjive grupe*).

**U takvom sklopu kontinuirane akumulacije moći, pritisci se manifestuju kroz sistem usluga, uslovljavanja, ucena i pretnji, kao zastrašivanja, naređenja, podmićivanja, ali i kao fizički napadi.**

Tamo gde su odnosi moći prisutniji i izraženiji (*kao što je to u poslovnom okruženju*) eksplicitni pritisci na pojedince i grupe da (ne)postupaju na određeni način u korist stranke ili funkcionera (*ili bi u suprotnom mogli snositi posledice*) su zastupljeniji. Sagovornici svedoče da su ih neretko nadređeni lično ili njihovi posrednici pozivali telefonom ili su pozivani u kancelariju na razgovor, najčešće sami, ali i u grupama, gde im je prisustvo stranačkim događajima predočeno kao obaveza (*čak i ako nisu članovi stranke ili nisu dobili posao preko stranke*). Neki sagovornici su opisivali kako su im prosleđivani spiskovi u koje treba da se upišu, uz informaciju kada i gde treba da se okupe ili koliko sigurnih glasova treba da obezbede (*po sistemu kvota*). Jedan od identifikovanih mehanizama u tom kontekstu su i takozvani "negativni spiskovi".

Naime, zabeleženo je da se pritisak na zaposlene (*pogotovo na one koji nisu članovi stranke ili za koje se očekuje da bi mogli pružati otpor*) dodatno vrši tako što se zahteva da se u spisak upišu samo oni koji neće učestvovati u datoj aktivnosti. Uočeno je i da je u nekim kolektivima uspostavljen toliko visok nivo kontrole i straha da uopšte nije nužno da se dobiju eksplicitne instrukcije o aktivnostima, već su zaposleni "naučeni" da sami, po sistemu prećutnog dogovora ili nepisanog pravila, postupaju onako kako je poželjno.

Jedan od identifikovanih mehanizama je i prilagođavanje intenziteta ili načina vršenja pritiska u odnosu na svakog pojedinca posebno (*naročito u velikim kolektivima*). Intervjuisani svedoče da su u nekim



slučajevima oni koji vrše pritiske ipak oprezni kada procene da od nekoga ne mogu eksplicitno da zahtevaju da bude uključen u izvesne stranačke aktivnosti.

Kao specifične grupe s delimičnim imunitetom na pritiske prepoznati su oni koji su zaposleni po ugovoru na neodređeno, eksperti od čije stručnosti i profesionalnosti zavise vitalni segmenti ustanove ili preduzeća (*npr. eksperti u javnim preduzećima, inženjeri i slično, kojima je teško naći adekvatnu zamenu*), kao i pojedinci koji su usko povezani s uglednim ili moćnim ljudima.

Zabeleženo je još nekoliko načina putem kojih se politički pritisci manifestuju tako da zapravo ne izgledaju kao pritisci ili kao da nemaju političku pozadinu. To se pogotovo uočava u slučajevima kada se **pritisci vrše po horizontalnoj liniji**, odnosno kada pritisci dolaze od kolega s istim statusom ili pozicijom, od porodice, prijatelja, komšija. U takvim slučajevima pritisci se manifestuju u formi molbe, a od onoga na koga se vrši pritisak očekuje se da pomogne (*da, recimo, neko ne bi ostao bez posla*).

Uočeno je i nekoliko mehanizama za kontrolu efikasnosti pritisaka, odnosno za verifikaciju da je sve urađeno u skladu s instrukcijama. Osim spiskova (*ako je u pitanju npr. odlazak na skup, spisak se daje pri ulasku u autobus*), zabeleženo je i da se prisutni fotografišu, pokazuju lične isprave, a u nekim slučajevima (*npr. kada je u pitanju provera sakupljenih sigurnih i kapilarnih glasova*) učesnici se direktno kontaktiraju telefonskim putem. Takođe, bilo je i potvrda da su oni na koje je vršen pritisak da obezbede sigurne glasove posećivani na dan izbora kako bi izvestili o svom učinku.

## NAGRADE

I oni koji vrše pritiske i oni koji ih trpe mogu da ostvare izvesnu korist ukoliko postupe po zahtevima. Kao vid nagrade (*ako se uopšte može govoriti da neko ko je učenjen i uslovljen, može biti nagrađivan*) najčešće se javlja zadržavanje posla, pozicije ili funkcije, potom napredovanje u karijeri, napredovanje u stranačkoj hijerarhiji, kao i zaposlenje. Kao korist se ističe i sam ulazak u taj krug ljudi, bliskost s ekipom koja može da utiče na važne odluke. Nekoliko slučajeva potvrđuje da se kao nagrada doživljava ne čak ni obećanje da će neko napredovati ili dobiti posao, već i puko pominjanje ili anticipacija da bi nekada u perspektivi i to bilo moguće.

**Beneficije su u nekim slučajevima simbolične, što je i indikator teškog ekonomskog statusa i raspona političkog klijentelizma koji je postao izražena karakteristika srpskog društva.**

Više sagovornika objašnjava kako su im prekovremeni sati koje su dobijali za odlaske na stranačke skupove bili dovoljan motiv iako ne dele vrednosti s dotičnom strankom, niti bi glasali za nju. U nekim slučajevima se pristajanjem na stranačke zahteve samo kupuje mir, kako definiše jedan sagovornik, odnosno prevenira se mogućnost sankcionisanja koje bi moglo da usledi ukoliko se pruža otpor.

## SANKCIJE

Sankcije za nepostupanje u skladu s očekivanim, naređenim ili sugerisanim su raznovrsne. Identifikovan je širok spektar oblika mobinga za one koji su pružili otpor pritiscima ili nisu u potpunosti ispunili zadatke: **sindrom praznog stola** (*npr. smanjen obim posla ne bi li se pri sistematizaciji ukinulo radno mesto, a radnik bio proglašen tehnološkim viškom; smanjen fond časova za radnike u prosveti*), **sindrom prepunog stola** (*povećan obim posla ne bi li se radnik opteretio i stavio u poziciju da ne može da ispuni ono što mu je delegirano*), **otežavanje uslova rada** (*npr. slanje na teren, neplaćeni prekovremeni rad i sl.*), **dobijanje zaduženja van redovnih radnih dužnosti** (*npr. zabeležen je slučaj da je od radnika zahtevano da van svog radnog vremena vozi koleginicu na posao*), **uskraćivanje ili ograničavanje resursa za rad** (*npr. nemogućnost korišćenja službenog vozila ili nemogućnost refundiranja troškova sa službenog puta*), kao i **nemogućnost napredovanja u karijeri i povećanje plate**. Intervjuisani svedoče da su mnogi od njih izloženi i šikaniranju i ignorisanju kolega i da su odnosi u kolektivu narušeni nakon što su pružili otpor. Premeštanje na drugo radno mesto, na nižu poziciju, smanjenje plate, pa i gubitak posla identifikovani su kao ne tako retke posledice.

Takođe, i ovde se mogu nazreti ustaljeni mehanizmi koji služe da prividno depolitizuju sankcije. Jedan je već pomenut: sistematizacije radnih mesta koje obično služe za obračunavanje s politički nepodobnima. Naravno, u postupku sistematizacije se sankcionišu oni koji su već, uslovno rečeno, pripremljeni za to i koji su već duže vremena bili izloženi pritiscima i kaznama koje se koriste kao argument za proglašavanje tehnološkim viškom. Pokretanje disciplinskih ili čak krivičnih postupaka još jedan je od načina sankcionisanja neposlušnih. U intervjuima su zabeleženi i slučajevi fingiranja anonimnih prijava protiv pojedinaca zbog nesavesnog obavljanja posla ili kršenja pravilnika i procedura ne bi li protiv njih bio pokrenut disciplinski postupak.

Nemogućnost konkursnog finansiranja ili učešća na tenderima su vidovi sankcija koji su prepoznati kao karakteristični za privatni sektor, odnosno za firme čiji rukovodioci nisu politički podobni ili su zakazali lojalnosti stranci. S druge strane, oni koji su postupali po zahtevu stranke su bili nagrađivani tako što su im nameštani poslovi preko javnih nabavki.

## PERCEPCIJA PRITISAKA

**S jedne strane, sagovornici zapažaju da su pritisci koji se vrše na birače transparentniji i beskrupulozniji u odnosu na prethodne godine, dok, s druge strane, uočavaju da su pritisci perfidniji i time teško uočljivi i dokazivi.**

Ambivalentnost je očigledna i u pogledu mogućnosti otpora pritiscima: jedni smatraju da je otpor moguć i da je na pomolu tiha pobuna stranačkih pristalica kojima nisu ispunjena obećanja, dok drugi imaju utisak da je otpor luksuz i privilegija malobrojnih.

Većina sagovornika ističe da nije ili ne bi prijavila pritiske koji su vršeni na njih ili da ne veruju u mogućnost bilo kakvog epiloga u slučaju pokrenutih prijava i tužbi, i to iz više razloga. Prvenstveno zbog velikog nepoverenja prema institucijama koje su percipirane kao one koje omogućavaju, pa čak i stimulišu pritiske. Preovlađujuće mišljenje da ne vredi prijavljivati pritiske argumentuje se strahom od mogućih posledica i očekivanjem da bi se time još više pogoršala sopstvena situacija.

### TAKTIKE IZBEGAVANJA

Ljudi se najčešće klone otvorene konfrontacije, pa pronalaze načine i taktike za izbegavanje aktivnosti u korist stranke ili javnih i stranačkih funkcionera, kao što su uzimanje bolovanja, uzimanje slobodnih dana “zbog smrtnih slučajeva” i “bolesti bližnjih” i drugih privatnih razloga, pribavljanje lekarskih uverenja o hroničnim zdravstvenim problemima (*npr. oštećenje sluha*) koja ih sprečavaju da odlaze na određene događaje, pozivanje na funkciju ili profesiju supružnika koja zabranjuje političko delovanje.

Služenje stranačkim interesima neki vide kao “snalaženje” i “podnošljiv kompromis” kojim osiguravaju egzistenciju. Ponekad se prihvatanje pritiska doživljava kao čin solidarnosti s drugim “žrtvama” (*tj. građani se neretko odlučuju da odu na miting ili da daju svoj kontakt kao siguran glas kako bi pomogli nekome iz svog okruženja*). Neki sagovornici percipiraju da je učešće u stranačkim aktivnostima njihova obaveza i dužnost i prema nadređenima na poslu i prema stranci, jer su im “oni” omogućili posao i platu.

## ILUSTRACIJE ISTRAŽIVANIH SLUČAJEVA

### PRIČA 1: BOLESTI ORGANA LOKALNIH SAMOUPRAVA

Intervjui sa zaposlenima u opštinskim i gradskim upravama, kao i drugim javnim institucijama, ukazuju da se pritisci uglavnom vrše po hijerarhijskoj vertikali, pri čemu su granice između uloga i funkcija u radnom kolektivu i u stranci neretko izbrisane.

#### ONA JE REKLA: "TI MISLIŠ DA TI IMAŠ IZBORA?"

Radnica gradske uprave, zaposlena na neodređno vreme, opisuje kako je na nju vršen pritisak da prikuplja kapilarne glasove. Prvo je došlo naređenje s pozivanjem na autoritet nadređenog, ali nakon što je pružila otpor, mehanizam pritiska je promenjen. U sledećem koraku joj je prikupljanje kapilarnih glasova predstavljeno kao sistem usluga koje se čine po hijerarhijskoj vertikali zarad čuvanja radnih pozicija. Pošto je ponovo odbila, suočena je s pretnjom i porukom da ona ne može da bira.

*"A onda dobijete poziv od šefa koji ti kaže: "Slušaj, moraš da mi skupiš 20 kapilarnih glasova". Mene su pozvali, ja sam pitala šta je to, kaže: ",pa kao ime i prezime, matični broj...i da kad ih pozovemo da kažu da će glasati za tog i tog". Ja kažem, ja nemam takve ljude. Kaže: "Kako nemaš?" Pa nemam, ja ne mogu mojoj mami da naredim za koga će glasati. Kao "pa znaš, pa moraš, to je zbog mene". Zato što to rade da bi zadržali svoje pozicije, mi za njih a onda oni kao za ove gore i tako to sve ide kao lančano. (Intervjuerka: I kakva je reakcija kada ste rekli ne?) Ja sam tad rekla, to je moj izbor da neću i tada mi bila jedna druga šefica. Ona je rekla "ti misliš da ti imaš izbora?". Ja rekoh, ja mislim da imam."*

Iz navoda zaposlene u gradskoj upravi uočava se primer pritiska da se prikupe kapilarni glasovi preko sistema kvota koji se vrši po hijerarhijskoj vertikali, od višeg menadžmenta ka nižem, a zatim od nižeg menadžmenta ka ostalim radnicima. S druge strane, iskazi sagovornika sugerišu da na viši menadžment pritisci dolaze iz vrha stranke, a ka najvišim instancama na lokalnu ih kanališu visokopozicionirani stranački

funkcioneri, okružni stranački koordinatori, biznismeni (iz drugih opština) bliski stranci ili od stranke delegirani "anonimusi".

## ZAPOŠLJAVANJE PREKO STRANKE

Politički pritisci od vrha nadole prilično se jasno manifestuju kroz partijsko zapošljavanje kojim stranka ojačava svoju poziciju.

*"(...) I onda mešanje u apsolutno sve što se dešava na lokalnu, da li će neko da se zaposli, koga ćete da zaposlite, ovog morate da isterate, ovog morate da zaposlite, ovo će vam biti direktor (...) A zadatak ovih nižih je da rukovode s tim, recimo predsednik okružnog odbora iz \*\*\*, koji je inače narodni poslanik u Skupštini, koji ima ne znam koliko funkcija, e on je taj koji se o svemu danas recimo pita. Danas ne možete da uposlite nikog u opštini \*\*\* (mesto), a da on ne da saglasnost, ili da on ne da ime."*

Rast broja zaposlenih u gradskoj/opštinskoj upravi pokazuje da se stranački ljudi zapošljavaju na fiktivna radna mesta.

*"U kancelariji gde je moja koleginica sa još dve koleginice, ali ta prva kolegica koju sam spomenula, ona je bila stvarno žena ogromnih kapaciteta. Sad u toj kancelariji njen posao radi sedmoro ljudi! Sedmoro. I sad pričamo, a taj moj sekretarijat se prepolovio, znači polovinu poslova koje je ona vodila vodi sad moj sekretarijat. To je sad drugi sekretarijat. I znači polovinu njenih poslova radi sedmoro ljudi."*

## ZAPREĆENO NAM JE DA NAM NEĆE PRODUŽITI UGOVORE UKOLIKO NE IDEMO NA MITING

Zaposleni u gradskoj/opštinskoj upravi često su prinuđeni da idu na političke skupove. Po rečima jednog od sagovornika, zaposlenima je prećeno da im neće biti produženi ugovori ukoliko ne budu išli na miting.

*"Radimo pod ugovorom o privremenim i povremenim poslovima. I zaprećeno nam je da nam neće produžiti ugovore ukoliko ne idemo na miting, to je upravo \*\*\* rekao da nam najverovatnije neće produžiti ugovor potpisan na četiri meseca."*

Sagovornik kaže da je pritisak vršila osoba zaposlena u opštinskoj upravi, koja je isto činila i prema zaposlenim u poreskoj upravi i zdravstvenom sektoru. Reč je, kako tvrdi, o osobi koja nema završen fakultet i čiji posao u opštinskoj upravi uglavnom obavlja druga koleginica. Osoba koja vrši pritisak uglavnom je fokusirana na prikupljanje kapilarnih glasova i vrbovanje ljudi. Može kad hoće da izađe sa posla.

Osim otvorenog pritiska, uočen je i suptilniji mehanizam uticaja na zaposlene. Nadređeni ih poziva u svoju kancelariju i traži da idu na stranački miting, pozivajući se na više instance, pa čak i na najvišu (predsednika države). Dajući im instrukcije, ne nagoveštava bilo kakve benefite zbog odlaska na miting, ali jasno sugerše da su moguće sankcije za neposlušne. Osoba koja vrši pritisak napominje da mora obavestiti nadređene o tome ko neće ići na miting. Zaposlenima je, kaže sagovornik, ta napomena "sasvim dovoljna". Pravljenje "negativnih spiskova" je mehanizam pritiska kojim se implicira moguće kažnjavanje.

*"Kada su bili izbori pre dve godine, ona je nas pozvala u kancelariju kao sekretar da nam kaže, kao i sada ovo što je bilo za sadnju drveća, da treba da se ide na miting (...) Jednostavno, stvarno je ženi bilo neprijatno, ali njoj su rekli da to uradi i ona je nama to morala da kaže, jednostavno ko nije hteo da ide, mogao je i tada da ne ide, ali ne znam kakve su posledice. Neki nisu otišli, nisu ostali bez posla, e sada postoje mehanizmi, ja ne znam nikad nisam doživeo, nisam nikada došao do tog stadijuma da odbijem nešto što mi se toliko ne sviđa da ne mogu da pretrpim (...) Ona je nama objasnila to kao da ona mora da da obaveštenje ko neće da ide. Nama je to sasvim dovoljno, znači ona je pravila spisak ko neće da ide (...) Navodno, ovo ću sada malo karikirati, ali to je stvarno bilo smešno, ali i žalosno. Navodno predsednik države zahteva (smeh) da odemo na miting."*

**Opisani mehanizmi stvaraju ucenjivačko-zastrašivačku atmosferu u kojoj zaposleni postupaju po instrukcijama nadređenih kako bi izbegli probleme.**

## ZA ONOG KO VRŠI PRITISAK - TO JE "ZAMOLNICA"

Iz razgovora s opštinskim funkcionerom (viši menadžment), inače članom stranke koji vrši pritisak na niže rangirane zaposlene radi odlaska na miting, proizlazi da on svoje postupke i ne vidi kao pritisak, već gotovo kao "zamolnicu" za saradnju.

*"(...) Ja recimo pozovem, imam zadatak, ne znam, treba da povedemo pedesetak ljudi na neki miting, negde, jel možete nekog da zamolite, da vidite i onda ljudi porazgovaraju. Znači, nije bila naredba "vi morate da krenete", kao što znam da rade, "vi ćete dobiti otkaz", "metla će da radi", i slične neke priče ako ne odete, nego smo gledali na toj nekoj dobrovoljnoj bazi ljudi koji mogu tog trenutka da idu i nikad nismo ni ispunili kvotu zaista (...)"*

## KVAZINESTRANAČKE AKTIVNOSTI

Rad van redovnih dužnosti na radnom mestu takođe je uočen kao vrsta pritiska na zaposlene u gradskim i opštinskim upravama. Usled brisanja granice između funkcija koju neko ima u državnom sektoru i u stranci, razne aktivnosti, koje same po sebi mogu biti korisne za zajednicu, sprovode se zarad prikupljanja političkih poena, tj. promovisanja funkcionera i stranke.

Od sagovornika saznajemo da je njegovom odeljenju bilo preporučena sadnja drveća iako to nije njihov posao. Uputstvo za akciju stiglo je po hijerarhijskoj vertikali unutar strukture zaposlenih u odeljenju gradske/opštinske uprave, te se ovde može govoriti o **mehanizmu "prećutnog dogovora"** ili **"nepisanih pravila"**. To podrazumeva da su zaposleni svesni da im kooperativnost može doneti određenu korist, ali i da neučestvovanje može izazvati probleme - zaposleni koji nisu u učestvovali u sadnji drveća morali su, kako kaže naš sagovornik, "potanko da objasne" izostanak.

*"Bilo je, nije primoravanje, ali jednostavno, bilo je preporučljivo da celo odeljenje ide. Naravno, bilo je tu izuzetaka koji su bili bolesni ili koji su imali neko opravdanje, što su morali sekretaru naravno potanko da objasne i većinom smo svi išli bez, da kažem, nije tu bilo neko negodovanje, pobune, nije to neki težak fizički posao, to je više posao koji se odradi od sat, sat i po (...) Nije bilo moranje, ali bilo je preporučljivo i na taj način smo bili, hajde da kažem, nagrađivani. U smislu, jednostavno, ko je izašao u susret i uradio to što se tražilo od njega dobio je prekovremene sate, znači u tom nekom smislu, to nije neki benefit velik, hajde da kažem 2, 3, 5, 10 prekovremenih sati, reda i veličine par hiljada dinara, svakom zaposlenom puno znači."*

## ZASTRAŠIVANJE

Zabeležen je i pritisak na zaposlene da učestvuju u zastrašivanju osobe koja je etiketirana kao "protivnik" vladajuće struje. Dve osobe koje rade u gradskoj upravi bile su izložene pritisku da učestvuju u pomenutoj aktivnosti, o čemu su kasnije obavestile našu sagovornicu. Jedna od zaposlenih je odbila da izvrši zadatak, svesna mogućnosti da joj zbog toga ne bude produžen ugovor.

*"(...) Ova žena koja je zaposlena u gradskoj upravi pokazala mi je poruku da je morala da organizuje ljude koji će da \*\*\* (sagovornica navodi o kakvoj aktivnosti je reč) i ona je rekla da ne želi to da radi. (Intervjuer: Koja je bila sankcija za nju?) Sagovornica: Pa neće joj biti produžen ugovor najverovatnije. Ona je napisala: "Ja znam da mi vi, posle odbijenog zadatka, nećete produžiti ugovor, ali ja ne želim to da radim" (...) Još jedna žena mi se javila, isto zaposlena u gradskoj upravi, da je imala isti zadatak kao i ona. (Intervjuer: Da li je ona prihvatila taj zadatak?) Da. (Intervjuer: Je li ona imala neki benefit kada je to prihvatila?) Mislim da je bilo samo izvršavanje, jer mislim da nisu oni dobili ništa za to."*

## DOKAZ "LOJALNOSTI"

U mnogim situacijama nije dovoljno da se zaposleni deklarativno povinuje pritiscima. Vrše se i provere. Ako se, na primer, radi o odlasku na politički skup, sagovornici kažu da se verifikacija vrši pomoću spiska i prebrojavanja pri ulasku u autobus, ali i da se fotografišu ljudi.

*"(...) Kada smo svi ušli u autobus, ulazio je jedan gospodin i slikao nas je sve, ušao i slikao, udario fotografiju u svakom autobusu da se vidi ko je u autobusu."*

Po iskazu našeg sagovornika, iz kojeg se vidi da je on imao određenu ulogu u tim aktivnostima, na prošlim izborima se telefonskim pozivima proveravalo da li zaposleni glasaju po dogovoru.

*"Znači, to je bilo telefonima pozivanje oni ljudi koji nisu izašli, onaj koji je stavio kao siguran glas, on ih i zove. Da, da, da, taj ih zove, ej pa jesi izašao, zašto nisi, kad ćeš, hajde, ovo, ono i tako dalje."*



## IMAJU SPISAK LJUDI KOJE ZNAJU I ONI ZAOKRUŽUJU KO JE IZAŠAO, A KO NIJE

Po rečima istog sagovornika, primenjuje se i verifikacija sigurnih glasova koja zahteva više učesnika i koordinaciju ljudi na terenu i onih koji su u prostorijama stranke. Naime, oni koji su zaduženi za terensku kontrolu imaju spisak (sigurni i kapilarni glasovi) i nalaze se u blizini glasačkog mesta odakle posmatraju ko je izašao na glasanje i obaveštavaju sedište odbora stranke. Na osnovu tih obaveštenja, timovi u prostorijama stranke pozivaju telefonom one koji se nalaze na spisku, a koji nisu glasali:

*“Mi nismo, nismo mogli da proveravamo, bar mi nismo radili u to vreme, svako od nas piše članove porodice, onoga za koga znam da će da glasa i da će da izađe, ili prijatelje, “hoćeš da glasaš za nas”, “hoću”, “jel nije problem da te stavim na spisak, ako te pozove neko iz stranke, da kažeš da, da, OK, izaći ću”, “OK”, i tako smo radili. A onda se, uglavnom je provera bila kod tih sigurnih glasova, kad se neko javi, da želi da glasa, ili ja prijavim nekog da želi da glasa, onda samo proveravamo tog dana, u izbornom danu, da li je izašao na izbore (...) Imamo ljude na biračkom mestu koji prate, prate izlaznost, i imaju spisak ljudi, preko puta sede negde, imaju spisak ljudi koje znaju, i oni zaokružuju ko je izašao, ko nije izašao. Onda obaveste sedište odbora (...) u stranci, nije izašao taj, taj, taj i taj, ili izlaznost se javlja i mi zaokružujemo tamo, i ko nije, pozovemo ga, “ej, nisi bio na glasanju”, “nisam”, “kad ćeš”, sad ćeš, i tako dalje. Pozovemo da izađe. Tako smo radili.”*

Postoji i radikalniji pristup kada se od ljudi zahteva da fotografišu ličnu kartu pored zaokruženog broja na glasačkom listiću, o čemu svedoči sagovornik koji je bio zaposlen u opštinskoj upravi (viši menadžment), kao i sagovornik čija rođaka radi u opštinskoj upravi:

*“(...) Na prošlim izborima to znam da su ljudima pretili, morali su da stavljaju, naročito ovi što rade, ne znam, na određeno, ovako, onako, u javnim ustanovama, morali su da slikaju listić i ličnu kartu, i da to time dokumentuju rukovodiocima.”*

## ON JE SVOJE SATE VEĆ ZARADIO

Za ponašanje u skladu s nepisanim pravilima, izvršavanje zadataka, prihvatanje naređenja, instrukcija i "preporuka" nadređenih, zaposleni se nagrađuju - npr. dobijanjem prekovremenih sati.

*“Ja sam jednom, kad sam pitala zašto jedan kolega dobija prekovremene sate, a ceo mesec nije tu, meni je rečeno “pa on je svoje sate već zaradio”. U stranci je zaradio. Pa rekoh, pa neka ga stranka plati za to. To kao da niko nije čuo.”*

Na karikama višeg i nižeg menadžmenta politička podobnost i kooperativnost često se vidi kao uslov za očuvanje rukovodećeg položaja:

*“(...) Beneficija vam je - vi ćete biti tu, znači, neće niko da vas dira, i to je to. Onako se to nameće kao njihov stav. Znači, mi smo tu, mi smo sa šefom, šef je sve to upoznat, mi radimo za stranku, radimo za šefa, i onda nemate vi da brinete, vi samo uradite kako mi kažemo i onda mi stojimo iza vas.”*

U strahu od suočavanja s mogućim problemima i sankcijama zaposleni podležu pritiscima. Kazna za one koji pruže otpor ili su politički nepodobni različite su po tipu i intenzitetu.

Gubitak posla - putem legalne sistematizacije ili neprodužavanjem ugovora - svakako je najteža sankcija. U arsenalu kazni su i: nemogućnost upisivanja deteta u vrtić, smanjenje plate, premeštanje na drugu radnu poziciju, povećani obim posla, nemogućnost napredovanja u karijeri, priznavanja prekovremenih radnih sati, dobijanja povišice, apanaže, nadoknade za službeni put, kao i uskraćivanje sredstava za rad i degradiranje zaposlenog.

*“Znali su za moj stav da nisam politički aktivna, da me ne interesuje taj deo priče, ali onaj deo koji sam ja osećala na svojoj koži jeste da nisam uspevala nikako da napredujem, da nisam dobijala nikakve apanaže, da nisam mogla da dobijem prekovremene sate, da nisam mogla da dobijem... Recimo, trošila sam svoje gorivo i koristila svoj lični auto da bih radila na terenu. Čak ni za to nisam dobijala nadoknadu. Uvek je bila neka priča “nama to nije dozvoljeno” ili “ti to moraš da radiš ali mi ne možemo tebe da platimo”. I prosto ta neka vrsta degradacije. U smislu sedim u kancelariji, pored mene kolege, sa nižom stručnom spremom koji imaju po 20.000 višu platu od mene.”*

Pružanje otpora pritiscima može biti sankcionisano i na perfidniji način, što je iskusio i naš sagovornik koji je bio član stranke. Reč je o konstantnom slanju kontrola i inspekcija koje imaju zadatak da kod nekooperativnog stranačkog saborca pronađu nepravilnosti u obavljanju posla u gradskoj/opštinskoj upravi.

*“(...) Znači sve vreme, ja pokušavao da napravim neku normalu, da se odbranim od svih tih pritisaka i načina ponašanja, međutim, nije to išlo, i onda su oni pokušali na drugi način da mene*

*sklone. Prvo, na način da pokažu neku neispravnost u radu, pa su slali njihove inspektore za privredni kriminal, finansijske, svašta nešto u opštinu, sa zadatkom da nešto nađu, i bili su bogami nekih petnaestak meseci, možda nisu svakog dana, ali od pet dana u nedelji, bar tri dana su bili u opštini. Pošto ničega nije bilo, onda sam ja posle toga naravno pokazao im da sam čist, i onda izašao sam iz stranke, kažem "sad ja idem, evo izvolite pa radite šta god želite."*

Među zaposlenima u gradskim i opštinskim upravama preovladava stav da otpor pritiscima nosi rizik od raznih sankcija, pa čak i gubitka posla. Na takvu žrtvu većina nije spremna, te na povinovanje instrukcijama koje im preko nadređenih dolaze iz stranke gledaju kao na snalaženje, preživljavanje, podnošljiv kompromis.

## TIHI ŠTRAJK

Pojava "tihog štrajka" ili "tihan pobune", koje se ogleda u minimalnom obavljanju posla, mogla bi se tumačiti kao svojevrsni otpor pritiscima.

*"Mada sam sad primetila da je dosta radnika krenulo u neku tihu pobunu, neki tihi štrajk, kako bih ja rekla, neradnički. Da, radi se onaj minimum minimuma, prosto motivacija je odavno izgubljena, to da ne pričamo. Ovaj mlađi kadar koji je došao, oni inače ništa ne rade. Znači, oni nemaju radno zaduženje, to je samo primanje plate."*

Primetan je još jedan impuls pobune među delom zaposlenih koji su članovi stranke, ali to dolazi iz drugih pobuda. Reč je o zaposlenima koji nisu adekvatno nagrađeni za sav stranački angažman – barem ne u skladu s očekivanjima koja su imali.

*"(...) U početku su možda očekivali da će im možda biti dobro i svi su išli da skupljaju kapilarne glasove i svi su telefonirali, svi su se uključili u sve moguće akcije, ali je selekcija napravljena. Nekog su iskoristili a nekom su dobro platili (...) sad su oni pobunjenici, sad su oni ti koji se žale, koji pričaju sve što ne treba da se priča, koji iznose sam njihov prljav veš, zaustavljaju nas na hodniku da kažu "Jao, jesi čula vidi ovog, vidi ovog, ovaj kupio stan, ovaj kupio auto".*

## TAKTIKE ZA IZBEGAVANJE PRITISKA

Navođenje zdravstvenog problema uočeno je kao jedna od taktika da se izbegnu aktivnosti koje se pritiscima nameću.

*“U par navrata sam imao negodovanja na početku, evo kada je bio Putin, onda sam odbio i nisam išao, ali imao sam dobar razlog zašto sam mogao da odbijem (zaposleni navodi o kakvom zdravstvenom problemu se radi). Sledeći put nisam prošao, jer što više neodlazaka, povlači izvestan rizik.”*

Druga uočena taktika za izbegavanje odnosi se na situaciju u kojoj je od zaposlene zahtevano da prikupi određeni broj kapilarnih glasova, što je zaposlena odbila pozivajući se na položaj i vrstu posla kojom se bavi njen suprug (policijski službenik).

*“Sad opet, hajde da kažem ja sam imala opet neku vrstu zaštite, u tom momentu je moj suprug bio (sagovornica navodi položaj i vrstu posla svog supruga)... Ja se nisam suprostavljala, ja nisam koristila taj momenat, ali kada sam mislila da treba da iskoristim iskoristila sam. Sad ja njoj nisam rekla “E, znaš šta, ja neću” nego sam išla na varijantu “ti znaš da mi ne možemo politički da se angažujemo i da ne možemo da delujemo politički”.*

Još jedna taktika za delimično izbegavanje pritisaka – zaposleni odlaze na politički skup, ali se ne zadržavaju na njemu već vreme provode u, na primer, nekom ugostiteljskom objektu.

*“(...) E sad masa njih ni ne bude prisutno, znate sami koliki je to broj ljudi, ko će njih tu propratiti. Pola njih ode, pije kafu negde u nekom kafiću i tamo, ali nema veze, njima super, taj dan im se vodi da rade, dobiće dnevnicu, dobiće prekovremene sate.”*

Narušeni međuljudski odnosi u kolektivu, polarizacija zaposlenih, gubitak radne motivacije, davanje otkaza/ostavke i iščlanjenje iz stranke su uočeni efekti pritisaka na zaposlene u gradskim i opštinskim upravama. Većina ovih efekata će se indirektno odraziti i na rad ustanove u kojima su te pojave izražene, a potom i na građane koji u većoj ili manjoj meri od tih ustanova zavise.

## PRIČA 2: JAVNE TAJNE JAVNIH PREDUZEĆA

**Politički pritisci koji se vrše u javnim preduzećima odlikavaju jasnu klijentelističku strukturu u kojoj se trguje poslovima, pozicijama, novcem i informacijama.** Mreža koja podrazumeva “prave” ljude, lojalne stranci, na “pravim” mestima (*rukovodeće pozicije, donosioci odluka*), koji mogu da pruže “prave” informacije, omogućava održavanje kontrole nad resursima i nad svim zaposlenima. Pritisci su konstantni, a u predizbornom periodu se, po rečima sagovornika, povećava broj aktivnosti u kojima su zaposleni primorani da učestvuju.

### STRANKA JE BILA TU KAD JE TREBALO DA SE ZAPOSLETE, SADA STE VI POTREBNI STRANCI

Politička kontrola nad javnim preduzećima prvenstveno se uspostavlja imenovanjem “stranačkih direktora” i zloupotrebom statusa vršilaca dužnosti. V.d. stanju najčešće se pribegava zbog kandidata koji ne ispunjavaju kriterijume za funkciju direktora.

*“Velika većina ljudi u \*\*\* su u v.d. mandatu. To je jasna poruka svojim ljudima koji su članovi stranke. Možemo da te držimo koliko god želimo u v.d. mandatu jer nema ko da nas spreči i to nam daje velike olakšice da te smenimo iste sekunde.”*

Takvi rukovodioci imaju obavezu da učestvuju u svim stranačkim aktivnostima i da pokazuju безусловnu lojalnost stranci. Zadatak im je obično i da vrše politički pritisak na zaposlene. Obezbeđivanje da zaposleni prisustvuju političkim skupovima jedan je od najčešćih vidova pritiska koji partijski postavljeni pojedinci sprovode.

Zaposleni se o “zadacima” obaveštavaju pojedinačno ili grupno u kancelarijama nadređenih, telefonskim pozivima ili putem SMS-a ili Viber grupa. Nekad se odlasci na skupove predstavljaju kao obaveza, čak i uz pretnje, a nekada kao sugestija, kao nešto “poželjno”. U nekim slučajevima zahtevalo se da zaposleni na skup povedu i članove porodice ili ljude iz svog okruženja.

*“Znam da je dva puna autobusa otišlo samo iz Elektrodistribucije, da je direktor lično zvao na razgovor šeficu spremačica, do te granice je to išlo. (...) Direktor Elektrodistribucije u ovom gradu (...) je pojedinačno sve službe zvao da svako svoje zaposlene... čak je neke zaposlene i lično zvao ili telefonom ili kod njega u kancelariju na razgovor. On i još neka ženska osoba, ne znam*

*koju funkciju ima, da li mu je zamenica. U svakom slučaju, visoko rukovodstvo je jako angažovano bilo na tome. Čak su koristili rečenicu "Stranka je bila tu kad ste trebali da se zaposlite, sada ste vi potrebni stranci." Bukvalno tim rečima. Javna je tajna da se to oduvek radilo u svim firmama, ali su sada počele da cure informacije."*

## DRŽE IH NA KRATKOM LANCU, NE SMEJU DA ZUCNU

Prikupljanje sigurnih i kapilarnih glasova je još jedna aktivnost za koju se regrutuju zaposleni u javnim preduzećima. I u tom slučaju pritisak ide od viših ka nižim instancama. Po sistemu kvota, direktori preduzeća, koji su članovi stranke ili su zahvaljujući njoj dobili poziciju, imaju obavezu da obezbede određen broj ljudi ili glasova.

*"Bio je jedan slučaj nedelju dana pred referendum. Ja dolazim tu na parking i čekam kolegu da krenemo kući i prilazi mi jedan mlađi i kaže: "Evo čekam da dođu da me pokupe da idem da skupljam glasove za stranku, ucenjuju me, neće da mi produže ugovor ako ne radim za stranku, svaki dan moram da idem u stranku" itd. I kaže: "Ja ću to da radim dok ne dobijem za stalno, a tada neću ići baš na te sastanke. Ipak su oni meni pomogli, ko bi mi dao posao ako ne stranka." I šta ja na to da kažem? S druge strane, imam kolege koji su sa mnom u kancelariji i bukvalno ih urnišu, teraju da skupljaju te glasove, da idu po kućama zato što su dobili posao za stalno i dužni su direktoru. Direktorku ucenjuju, da bi ona ostala na toj funkciji, ona mora da okuplja ljude i da ih tera da idu da rade jer neće biti direktorka. Meni nije jasno, šta je to da ti sebi dozvoliš da te neko ponižava. Ti si magistar a neko te ponižava. Bio je i slučaj da direktor bolnice dolazi s fasciklom i čita "ovaj i ovaj, uđi u autobus", gde su sendviči... On je kardiolog."*

Sagovornici kažu da su pritiscima najviše izloženi članovi stranke, a potom oni koji su preko stranke dobili posao, pa oni koji su zaposleni po ugovoru na određeno vreme. Stranačko delovanje se percipira kao "radna dužnost".

*"Drže ih na kratkom lancu, ne smeju da zucnu. Ima par radnika na vodećim pozicijama, par fizičkih radnika i majstora koji su na ugovorima o PP poslovima, na tri meseca pa im produžavaju, njih stalno vode po mitinzima, oni moraju da rade za minimalac i da čute."*

## SVAKO VOLI DA IMA SVOJE DOUŠNIKE

Jedan sagovornik otkriva da je bio izložen i pritisku da špijunira kolege, tj. da direktora informiše o kolegama koji su simpatizeri nepoželjne političke opcije. Iz razgovora se zaključuje da je denunciranje kolega čest mehanizam za političku "trijažu" u kolektivu – ko je i na čijoj strani, na koga i kako treba vršiti pritisak. Isti mehanizam koristi se za zastrašivanje i prevenciju "neposlušnosti", kao i za širenje mreže lojalnih koji će "obavljati poslove" za stranačke i lične interese rukovodilaca.

*"Pitao me je jedan od direktora koga znam duže vreme, koji je duže u firmi, da ja kao špijuniram za njega, jer svako voli da ima svoje doušnike. Ja da budem taj koji će da dostavlja informacije, pošto smo mi dobri i to. (...) Šta mi je rekao? Da vidim ko šta priča, ko se sa kim druži, kad je ko izašao, sa kim ko ide na kafu. Ja ne mogu da verujem. Ljudi vole da prenose takve stvari, da daju takve informacije. (Intervjuerka: Sumnjate da neke kolege to rade? Neko je pristao na to?) Da, koliko puta ja pričam nešto i posle mi neko kaže rekao si to i to na tom i tom mestu."*

## RECI SVOJOJ ŽENI DA NE IZAĐE SLUČAJNO NA SLEDEĆI PROTEST ILI ČEŠ TI DOBITI OTKAZ

Po iskustvima i utiscima sagovornika, oni koji su zaposleni po ugovoru na neodređeno vreme i profesionalci od čije ekspertize zavisi funkcionisanje preduzeća uživaju delimični imunitet na pritiske. Zabeleženo je, ipak, da se i na njih vrši pritisak.

U nekim slučajevima pod pritiskom nisu samo zaposleni u javnim preduzećima, već i njihove porodice. Prećutni dogovor sa strankom praktično sklapa cela porodica. Sagovornik čija se supruga preko stranke zaposlila u javnom preduzeću svedoči o pritiscima kojima je bio izložen.

*"Traženo je od mene da odem na miting stranke. Nema neke konkretne pretnje ili naredbe, pitaju te: možeš ili ne možeš. Ja ne bih lično trpeo, ali bi supruga trpela neke konsekvence. Niko ti tu direktno ne preti, ali kažu hajde, trebalo bi. Zove me telefonom. Mi smo prijatelji, meni kada je trebala usluga otišao sam kod njega. On mi je učinio – supruga mi je dobila posao preko stranke. Kada on pomaže tebi, moraš da mu vratiš. To je klopka, mišolovka. Onda smo vezani i ne možeš iz toga da izađeš. To je za nas postalo normalno. Pljune čovek sebi u lice. Ne kaže on meni moraš to da vratiš. To se podrazumeva – da će nešto da se desi."*

Zabeležen je i slučaj radnika javnog preduzeća koji se suočio s pretnjom gubitka posla jer mu je supruga počinila politički "prekršaj".

*"Recimo, imali smo slučaj suprug radi u JP \*\*\*, a njegova žena je bila učesnica protesta. I onda su njemu rekli: "Slušaj ti, reci svojoj ženi da ne izađe slučajno na sledeći protest ili ćeš ti dobiti otkaz".*

## SVAKO NAREDNO RADNO MESTO GORE OD PRETHODNOG

Sistemom nagrade i kazne osigurava se poštovanje pravila „igre“. Beneficije i sankcije često nisu eksplicitno predočene - anticipiraju se ili podrazumevaju. Strah od gubitka posla (što je najjači resurs u klijentelističkim shemama) dovoljan je za autocenzuru ili inertno postupanje po zahtevima "pokrovitelja" – stranke i preduzeća.

Mehanizmi sankcionisanja nekooperativnih često su perfidni. Stvara se privid da kazne nemaju političku pozadinu. Sagovornici ukazuju na više vidova mobinga: "sindrom praznog/punog stola", stalna premeštanja na druge ili niže pozicije, pokretanje disciplinskih postupaka, smanjenja plate, stalna opominjanja i kažnjavanja za nepostojeće ili banalne prestupe.

Radnik javnog preduzeća svedoči o pritiscima koje je trpeo nakon što je prisustvovao opozicionom skupu:

*"To je počelo tako, neki skup je bio ovde, ne demonstracioni nego opozicioni, oko spalionice koja je trebala da se gradi, ja sam se tamo pojavio, oni su me videli tamo i šef me je zvao i rekao da sam premešten na drugo radno mesto. Sad ja pitam zašto, on uvek ima priču pa nema ko drugi, "znaš kako nemam kog od njih, moraš ti", ovaj lud, ovaj blesav... Ja kažem dobro, pa onda budem tamo dva-tri meseca, onda više nisam dobar ni za to radno mesto, onda ajde na drugo. A svako naredno gore od onog prethodnog. (...) Posle su i platu polako počeli da mi smanjuju. Ja sam se posle angažovao u pokretu lokalnom i to nisu mogli da podnesu. (...) I onda su me ostavili da budem neko levo smetalo, tamo negde da ne radim baš ništa. Platu su mi smanjili i totalno sa obrazloženjem da mene nemaju gde. (...) I sve kao to nema veze sa politikom. Svi se znamo, naše mesto je malo, poznajemo se, živimo blizu jedni drugih. (...) I onda kad su me stavili tamo da ne radim ništa, onda smetam svima što ne radim ništa. Mislím smeta i meni naravno, smetam ljudima koji rade, a ne mogu da odem jer ono ako odeš zašto si otišao i stalno neki problem je bio. I sad sve tako, ja mislim da za ovih par godina pet službi sam promenio. (...) Poslednje što je bilo prošle godine, dali su mi neko upozorenje pred otkaz zbog toga što se navodno nisam javljao na telefon, a inače nemam službeni telefon. "Kako da se javim na telefon kad ga nemam?" "Pa ne znam, da se javljaš". I onda su napisali, a pošto su to tako traljavo odradili ja sam uspeo preko*



*prijateljice advokaticice, ona je napisala kao par reči tako da nisu mogli da mi daju otkaz. Evo sad baš prošle nedelje pozove me šef, sad sam u magacinu trenutno. "Šta sam sad uradio, šta?" "Viđen si da si stavio noge na sto." Ja kažem dobro, izbacite me zbog zločina."*

Cilj takvih kažnjavanja je da nateraju ljude na "dobrovoljni" raskid ugovora, što se i neretko dešava usled dugotrajnog pritiska. Sistematizacije i proglašavanja tehnološkim viškom još jedno su sredstvo za obračun s neposlušnima, pogotovo s onima koji su preko stranke dobili posao na određeno vreme, a nisu se dovoljno istakli u stranačkom radu.

Kao motivacija za poslušnost stranci ističu se zadržavanje posla, mogućnost unapređenja i dobijanja povišice.

## SVI SU UPLAŠENI, PREPLAŠENI, ČAK NEĆE DA PRIČAJU NA OVU TEMU

Intervjuisani imaju utisak da su ljudi obeshrabreni i uplašeni, zbog čega ne prijavljuju pritiske kojima su izloženi ili im svedoče.

*"Retko ko hoće međusobno da priča o tome zbog straha za posao, jer su uglavnom na određeno primljeni. Međutim, postoji mogućnost da vas pomere sa radnog mesta, da dobijete manju platu, lošije uslove rada, da vas premeste na udaljena mesta od 50 km. Mi celu Vojvodinu pokrivamo tako da mogu da vas premeste u Bečež, Vrbas da putujete, tako da ljudi nisu spremni da rizikuju".*

Primeri kolega koji su se pobunili i pretrpeli sankcije zbog toga, kao i izostanak adekvatne reakcije nadležnih institucija, ubijaju želju za otporom. Oni koji su pokrenuli tužbe i tako pokušali da dokažu da su žrtve korupcije i partijske uzurpacije javnih preduzeća našli su se u situaciji da im se postupci prolongiraju unedogled.

Zaposleni u javnim preduzećima mogućnost otpora prvenstveno prepoznaju u kolektivnom organizovanju. Ipak, veruju da je za promenu stanja neophodna i stroža kontrola rada rukovodstva, odnosno ažurniji rad inspekcijskih i pravosudnih organa.

## PRIČA 3: JAVNE USTANOVE KAO STRANAČKI PLEN

Zaposleni u javnim ustanovama zaduženim za zdravstvo, kulturu, socijalnu zaštitu itd. na sličan način su izloženi pritiscima kao i radnici opštinskih i gradskih uprava i javnih preduzeća.

Po svedočenjima sagovornika, zaposleni su navikli na pritiske i retko im se suprotstavljaju. Neki se plaše, a neki stranci duguju karijerni uspon, radno mesto s većom platom ili radno mesto uopšte. Zabeleženi su retki slučajevi otpora pritiscima i prijavljivanja nadležnim organima. Većina ide linijom manjeg otpora, podležući pritiscima i birajući autocenzuru.

Radnica ustanove socijalne zaštite svedoči o periodu uoči izbora kada su pretpostavljeni od nje zahtevali da prisustvuje političkim skupovima. Pritisci su vršeni posredno, preko njene koleginice koja je, po instrukcijama direktorke ustanove, slala poruke i pozivala zaposlene na skupove stranke. Sagovornica je više puta pokušala da eskivira odlazak.

*“Onda sam sebi rekla da nema smisla da govorim da ne mogu iz različitih razloga, vidim da to neće stati. Vidim da se tek zahuktava pred ove izbore, znam da ja to ne mogu i neću. Tada sam rekla da nisam zainteresovana i da me više ne pozivaju na te političke skupove, dešavanja, događaje.”*

Koleginica koja je slala pisana obaveštenja o skupovima takođe je bila pod pritiskom nadređenih.

*“U našoj konverzaciji, kada sam joj ja rekla da ne želim da idem, da me više ne obaveštava, ona (koleginica) je meni rekla: “O.K. ne radim ja ovo što želim.” Ja sam rekla dobro, prenesi to tamo gde treba. Ona devojka isto ne želi i neće i svaki put joj je muka kada treba da poziva i sve, ali eto ona mora i to radi zato što joj je naređeno. (Intervjuerka: Zbog čega mora, je li ima ona ugovor neki?) Ima ugovor, ja pretpostavljam da je zbog toga što je duži niz godina radila na nižem radnom mestu, negovatelj instruktor, imala je mnogo manju platu i pre nekih godinu dana su je unapredili u drugo radno mesto. Ima dvadesetak hiljada veću platu. Pretpostavljam da to radi jer su je unapredili.”*

## UKOLIKO NEĆEŠ DA RADIŠ, PIŠI IZJAVU DA ZNAM KAKO DA POSTUPAM S NERADNICIMA

Pošto je odbila da prisustvuje političkom skupu, naša sagovornica je postala žrtva mobinga koji je uključivao povećan obim posla, obavljanje aktivnosti koje nisu u opisu njenog radnog mesta i onemogućavanje profesionalnog usavršavanja. Kaže da joj je sve to ozbiljno ugrozilo fizičko i psihičko zdravlje zbog čega je zatražila i pomoć stručnjaka. Pokrenula je tužbu protiv pretpostavljene.

*“Od 25.11.2021. kad sam odbila tu poruku, već sledećeg dana dobila sam imejl od direktorice. Sve te mejlove imam, spremam to za sud. Dobila sam da se menja način rada svih zaposlenih, svih 300 radnika, svi zovu mene za šta god im treba. Pre toga je to funkcionisalo tako što \*\*\* ima 10-15 službi, svaka služba ima svog rukovodioca. I sve što treba zaposlenom, on pita rukovodioca, u milion slučajeva, to je već ustaljena procedura, on reši stvar, ukaže im na to šta treba, kako. U retkim situacijama kada rukovodioci nisu nešto sigurni, pozovu mene pa pitaju. Ona je to promenila, obavestila je sve zaposlene, sve rukovodioce, od tog 26.11. bukvalno svi zovu mene na službeni telefon. To je namerno uradila da mi telefon non-stop zvoni da ne mogu da završim posao. Onda 27.11. sam dobila sledeći mejl, gde mi je zadala da radim zadatke službe održavanja. Da vodim evidenciju radnih naloga majstora. Ja radim kao pravni savetnik, kadrovski administrator: prijem, prestanak radnog odnosa, ugovor o radu, to je moj opis posla po sistematizaciji. Sada sam dobila da vodim evidenciju radnih naloga majstora: šta su popravili, koliko toga su popravili, koliko su materijala utrošili, to je procedura koja traje da vam ne mogu opisati koliko dugo. Prvo ne mogu da pročitam šta su majstori napisali, ne razumem se u njihove termine, ja sam sve to trebala da prekućavam u neku tabelu da vodim evidenciju, da izvodim neko prosečno vreme koje su oni proveli na radu, što nije nikako u mom domenu i opisu posla. (...) Kada sam dobila taj posao da radim, otišla sam kod nje u kancelariju, prvo nije htela da me primi. Htela sam da je pitam iz kog razloga ja to treba da radim, nema veze sa mnom i posao je besmislen. Odgovorila mi je da će posao biti odrađen, da to nije ništa teško, rekla mi je: “Ukoliko nećeš da radiš, piši izjavu, da znam kako da postupam s neradnicima.” Htela je da me navede da odbijem posao jer odbijanjem posla šalje me na disciplinski postupak, povreda radne obaveze i ona time stiže neku osnovu da mi da otkaz. To je bila poenta da me navede da bih ja dobila otkaz. Ja posao nisam odbila, rekla sam da ću odraditi kao i do sada što sam sve tačno radila, nastavila sam da radim te radne naloge i sav svoj ostali posao. Onda se desilo da su tri – četiri slučaja, da su me ona i moja šefica isključile iz nekih vrlo važnih informacija. Kad neki radnik treba da stupi na posao, ja moram da ga prijavim pre stupanja na rad. Ukoliko neko sutra počinje da radi u 7 sati, ja moram pre toga da ga prijavim. Dešavale su se takve situacije da ja dođem na posao i da su počeli da rade, a da ja nemam pojma da su oni počeli da rade. Namerno su me dovodile u situacije povrede radne discipline, nisu me obavestavale kad neko počne da radi,*

*prestane da radi, nisu mi davali važne informacije od Ministarstva finansija i nekih koeficijenata, to sve jako utiče na moj posao. Ako ja nemam izmene, ja pravim greške koje su povreda radnih obaveza. Ja sve imam dokumentovano kada su one pokušale to da urade. Bile su četiri takve situacije, gde je nekim njihovim namernim stvarima meni pokušana da se smesti povreda radne obaveze.”*

## TO SU ZASTRAŠENI LJUDI

Službenica Centra za socijalni rad iz drugog grada kaže da je većina zaposlenih u toj ustanovi posao dobila preko stranke. Ona tvrdi da bilo koja aktivnost u javnom sektoru, od načina poslovanja do zapošljavanja, zavisi od jednog čoveka - “lokalnog šerifa”. Po sistemu usluga za uslugu, posao u javnoj ustanovi znači i dug prema “šerifu” i stranci kojoj pripada.

*“Kako se vrši pritisak, tako što oni moraju da prisustvuju mitinzima. Oni su imali miting u nedelju i otišlo je 24 autobusa. To je postalo nešto što je normalno.”*

Pritisci na zaposlene, kao i korišćenje službenog telefona i službenih prostorija za stranačko delovanje, doživljava se kao nešto “normalno”, kao nešto što se ne dovodi u pitanje – što zbog straha, što zbog ličnih interesa.

*“Benefit je zapravo da neki smatraju da duguju, drugi smatraju da će da dobiju ugovor o delu koji će da se produži, neki smatraju da će dobiti nekad ugovor o radu, neki smatraju da će dobiti ugovor za stalno, a neki dobijaju jednokratne pomoći. (...) To su zastrašeni ljudi. Ovi obrazovaniji su u strahu, ali dosta njih ima i interes. Dosta njih ima privilegije kod direktorke. (...) Recimo, dobijali su novac što su radili u vreme vanrednog stanja, mi koji smo tražili da radimo od kuće zbog zdravstvenog stanja, mi smo bili izdajnici, nije nam bio dozvoljen pristup u Centar. A oni su bili vojnici, to je ona (direktorka) izjavila.”*

## PO POSAO SE IDE NA DVA MESTA - KOD DIREKTORA USTANOVE I KOD GRADONAČELNIKA

U zdravstvenim ustanovama, u većini slučajeva su zdravstveni radnici ti koji vrše pritiske na kolege, ali ponekad pritisci dolaze i spolja.

*“Kod mene na \*\*\* (sagovornik navodi odeljenje na kojem radi) ima 10 članova stranke, ja sam s njima u odličnim odnosima. U mojoj sobi imam jednog kolegu koji nije član nijedne partije i još trojicu koji su članovi stranke, koji su bili uslovljeni dobijanjem specijalizacije, dobijanjem posla, da se učlane u političku partiju. (Intervjuerka: Ko ih uslovljava?). Po posao se ide na dva mesta. Kod direktora ustanove i kod gradonačelnika. To je do te mere centralizovano da gradonačelnik odlučuju i o prijemu čistačica.”*

Uočeni mehanizam za pritiske funkcioniše preko zapošljavanja na određeno vreme. Ugovori im se produžavaju ukoliko ispunjavaju obaveze prema stranci, a posle određenog vremena ispoljavanja stranačke podobnosti i kooperativnosti stvara mogućnost stupanja u stalni radni odnos. Od zdravstvenih radnika se traži da obavljaju poslove za potrebe stranke, da deo primanja izdvoje kao donaciju za stranački fond, da dovedu određeni broj ljudi na stranačke skupove, ali i da pripremaju sendviče za takve događaje.

Jedan lekar svedoči da su zaposleni u njegovom kolektivu bili izloženi pritisku da prikupljaju sigurne glasove po sistemu kvota. Naime, direktor zdravstvene ustanove je za prethodne izbore tražio od radnika da mu prikupe najmanje po 30 glasova.

Saznali smo i za slučaj lekara koji je bio pod pritiskom da ne ide na građanske proteste i da prekine druženje s politički nepodobnim kolegom.

*“Desilo se da su stradale osobe oko mene kad su bili protesti, jedan kolega (sagovornik navodi oblast specijalizacije svog kolege) je bio upozoren od strane svog načelnika, kome je poruku poslao gradonačelnik, da se mane druženja sa mnom i da ne izlazi na proteste jer će njegova supruga da bude prebačena na najteže radno mesto u našoj bolnici.”*

Intervjuisani su često pominjali situacije iz ranijih godina - od jednog zdravstvenog radnika dobili smo svedočenje o pritisku koji je na njega vršio politički akter s višim rangom u stranci. Povod je bio politički angažman našeg sagovornika na izborima 2020. godine. Traženo mu je da odustane od planiranih političkih aktivnosti, što je on odbio.

*“(...) Od mene bilo traženo da ja u tom trenutku odustanem od učešća na izborima i da se sklonim sa liste \*\*\* (...) Ja nisam neki političar, neko ko ume da maže i laže, ja sam jako ovaj direktan i konkretan i da sam ja u nekoj komunikacije ranije razumeo i shvatio da to njima smeta verovatno se ja ne bih ni kandidovao i kad sam ja prihvatio da budem na listi \*\*\*, njima je to jako zasmetalo i ja sam rekao da je to bilo pre samo podnošenja lista i objavljivanja liste to bi bilo u redu, i da ja prosto nemam sada želju da se povučem sa svega toga.”*

Kako kaže jedan od sagovornika, ljudi “znaju” da se bez članstva u stranci ili rada za stranku ne može dobiti i zadržati posao. Ne usuđuju se da prijave pritiske. Takvo stanje naročito je izraženo u manjim i siromašnijim sredinama.

*“Nezaposlenost je najveći mogući životni problem u \*\*\* okrugu. Sa radnim mestom niko se ne igra. Ili ćeš da radiš, ili ideš u inostranstvo tamo da radiš, ili neki drugi posao da radiš. Onog trenutka kada prodaš dušu đavolu, tu nema više kalkulacije.”*

## PRIČA 4: NASTAVNICI SE UČE DA SLUŠAJU STRANKU

**Iako Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja štiti prosvetni sektor od političkih uticaja i stranačkog organizovanja, prosvetari su i te kako izloženi pritiscima. Partijsko zapošljavanje je glavni mehanizam kojim stranke kontrolišu zaposlene.**

Sagovornici su ukazivali i na nedostatke zakonodavnog okvira, koji ostavljaju mogućnost za zloupotrebe. Referišu pre svega na odluku o zabrani zapošljavanja u javnom sektoru koja je doneta 2013. godine, usled koje je kao jedina mogućnost ulaska u prosvetni sistem ostalo angažovanje u vidu zamene za privremeno odsutnog radnika (bolovanja, trudnička i porodijska odsustva i sl.). Zabrana je ukinuta početkom 2021. godine, a škole su uglavnom pri primanju u stalni radni odnos davale prednost onima koje su već angažovale kao zamene.

*“Tako da iako bi trebalo da po zakonu svi budemo na konkursu ravnopravni, vrlo često se direktori pozivaju na mišljenje, to jest na savet ministra \*\*\* da prednost treba dati onome ko je već neko vreme tu radio.”*

*“To je pre par godina bilo izrazito, sada i dalje postoji, ali jako dugo je važila zabrana zapošljavanja u javnom sektoru. I praktično je recimo kod nas u kolektivu skoro 20 odsto zaposlenih bilo na određeno vreme. I tako je to u čitavom sistemu. To je 10-15 radnih mesta, da kažemo, to su ozbiljne stvari, ozbiljne mogućnosti za političku manipulaciju. Za traženje da prisustvuju mitinzima, prikupljanje potpisa, glasova porodice itd.”*

Škole su zavisne i od lokalne samouprave budući da se finansiraju delom iz Ministarstva prosvete, a delom iz opštinskih budžeta. Kako naši sagovornici sugerišu, uticaj stranaka na direktore i odluke o zapošljavanju vrši se preko školskih odbora, koje, uz predstavnike zaposlenih i saveta roditelja, čine i predstavnici lokalne samouprave.

*“To u praksi znači da ako vi pozovete, kao odbornik neke opštine, školu i kažete direktoru da treba da zaposli nekoga, on naravno može da odbije, ali može vrlo lako da se desi da novac koji treba da pokrije račun za struju, vodu, grejanje, telefon, internet, gomila je tih troškova, prosto zakasni par meseci.”*

O pritiscima na članove školskog odbora detaljno svedoči jedan od sagovornika, član školskog odbora u jednoj manjoj opštini.

*“Kada je \*\*\* kao savetnik pomenen iz opštine, i već prva stvar koja se desila – došlo je do promene u školskom odboru gde su na mestu članova iz opštine stavili njihove, da kažem, neke nove ljude podobne. (...) Onda je prvi atak bio na osnovnu školu jer su smatrali da je ona ipak to najveće uporište protiv stranke, da kažem najveća grupa ljudi koja se opire \*\*\* stranci i sad su hteli na neki način tu da smene direktorku, da postave neke njihove ljude i na taj način da slome otpor i u toj ustanovi.”*

Intenzivni pritisak na malobrojne nestranačke članove školskog odbora da glasaju za stranačkog kandidata uključivao je česte telefonske pozive od drugih članova odbora, od samih kandidata, pa i od gradskih političkih funkcionera, kao i pretnje pokretanjem disciplinskih postupaka i slanjem prosvetnih inspekcija, slanjem “na teren” i sl.

*“Hteli su da smene predsednika školskog odbora, ja sam jednostavno bio uzdržan, rekao sam ja nisam ni na jednoj strani, ni na jednoj ni na drugoj, odnosno hoću da budem uzdržan. Ali to ovde izgleda nije moguće. (...) Evo kako kreću prvi pritisci: v.d. direktorka kaže – ko ne može da nas prati, ima za njega mesta u opštini koliko god mu ta opština delovala mala. Ona drugim rečima kaže ovako, ako ste zaposleni u školi u \*\*\*, pa ja ću vas jednostavno da pošaljem na teren i to je to. (...) Da, oni misle da se svi plaše njih i da oni mogu da rade šta im je god volja i oni su na kraju krajeva smenili predsednika školskog odbora i već sutradan, pošto ja nisam glasao kako je trebalo da glasam (...) pretpostavljam da je sekretar pozvao direktorku, verovatno telefonom, znači cimnuo je. Ona je došla u kancelariju i ona je pitala – Kako ste kolega? Ja kažem, odlično, i pitam: – A kako ste Vi? I ona meni nastavlja priču, kaže, znate da ima dobrih, pošto sam ja matematičar, ona me pita da li znate da ima dobrih matematičar u \*\*\* selu. Kažem pa znam, radio sam s tom decom, jer smo imali jednosmenny rad, nakon ovih redovnih časova. Kaže: – Imaćete priliku sa njima da radite i sledeće školske godine. Jasno je rečeno. Ovo sledeće školske godine, zato što nisi glasao kako bi trebalo, ti ideš na teren.”*

## OSOBA I NJENA PORODICA PRITISKA SE NA NAJBRUTALNIJI MOGUĆI NAČIN

Drugi prosvetni radnik i bivši direktor jedne školske ustanove takođe iznosi niz primera političkog uticaja na članove školskog odbora. Prepoznaje se i mehanizam karakterističan za klijentelističke odnose - posredni pritisak na porodicu pojedinaca koje bi trebalo zastrašiti ili uceniti.

*“Kod nas je izvršen u tih godinu dana, znači neposredno pre izbora direktora, izvršen pritisak na dva člana školskog odbora tako da su oni podlegli. Znači, jedna je bila profesorka, na nju su preko porodice i porodičnih poslova izvršene ucene i pritisci da ona napusti školski odbor, da dá ostavku. (Intervjuer: Kakve ucene, da će joj se nešto desiti ukoliko ne izađe?) Recimo da njena porodica ima poslove sa državom. I da će ti poslovi biti ukinuti. S druge strane, imali smo jednu roditeljku čiji je partner isto recimo da kažem zaposlen u javnom sektoru i na njega je izvršen pritisak da ona mora da glasa na određeni način jer će njen partner ostati bez posla. Odnosno bez funkcije ili privilegija. Oni bukvalno svakog člana školskog odbora ispituju ko je, gde je, ko mu je porodica, znači to se ide do najsitnijih detalja, znači porodica da se pritiska. Osoba i njena porodica najbliža pritiska se na najbrutalniji mogući način. (Intervjuer: Tamo gde može da izgubi nešto. A ko to radi? Kako se to radi? U ovom konkretnom slučaju to su radili članovi školskog odbora koje je izabrala lokalna samouprava.”*

Među metodama kojima se stranke služe da bi osigurale uticaj u obrazovnim ustanovama su: prolongiranja imenovanja direktora kako bi se izbegao izbor nepodobnog kandidata, osporavanje kvalifikacija kandidata, opstruiranje prikupljanja potrebne dokumentacije, otežavanje uslova rada i prijave prosvetnoj inspekciji. U “političkim bitkama” koje se vode pri izboru direktora, kako objašnjava jedan od bivših direktora škole, često se imenuju vršioci dužnosti koji se, opet, na taj način stavljaju u položaj neizvesnosti i zavisnosti od stranke.

*“Njihov glavni osnov, njihova glavna taktika jeste bila da školski odbor nešto ne usvoji od mojih izveštaja i onda da to bude osnov da se zove prosto inspekcija koje će utvrditi nepravilnosti i onda predložiti moju smenu ministru. Danas, ono što je jako bitno reći jeste da ono što smo pričali o v.d. statusu, inače epidemija toga postoji u Srbiji... Dakle, nije lako smeniti izabranog direktora. Prosto zato što je to u većini slučajeva protivzakonito. ...Zato oni vole v.d. status. V.d. status funkcionise šest meseci ili maksimalno dva puta šest meseci i onda ti praktično silom vremena si smenjen. A kad si izabran na mandat od četiri godine, jako teško se smenjuje direktor.”*



Intervjuisani identifikuju još dva faktora koja dodatno otvaraju prostor za zloupotrebe i pritiske na zaposlene u prosveti: nejasni kriterijumi za zapošljavanje prosvetnih radnika<sup>2</sup> i prevelika ovlašćenja direktora škola.

*“Do tada se školski odbor mnogo više pitao, imao je da kažem tu neku odluku prilikom konkursa i zapošljavanja, međutim, sada taj način zapošljavanja... Bukvalno sve se vrti oko direktora, jer kako ide taj uopšte proces: direktor imenuje komisiju od tri člana koje sam bira, ta komisija donese odluku i na kraju direktor samo tu odluku komisije prihvati. Na neki način on se zakloni iza te komisije i on nije kriv više ništa, a on komisiju sam bira.”*

### GDE GOD DA SE IDE, MORA DA SE IDE

Kontrola nad rukovodiocima obezbeđuje kontrolu nad svim zaposlenim. Primljeni na određeno vreme, kao zamena i bez pune norme, a često i zaposleni preko stranačkih veza, prosvetni radnici su u situaciji da se stalno bore za radno mesto ili za punu platu, što ih čini lakom metom političkih ucena i pritisaka.

*“Tu je 5-6 nas nastavnika, sve su to ljudi koji su na određeno. Njihov život i egzistencija zavise od toga da dođu i vuku za rukav one koji su na rukovodećem mestu.”*

*“(Intervjuer: Da li znaš neke ljude koji jesu dobili posao preko stranke?) Znam, moje maćehe ćerka, da tako kažem, ona je radila u ... u stranci je, aktivna je i dobila je posao kao vaspitačica u struci. Mislim da je pod ugovorom. Aktivna non-stop. Gde god da se ide, mora da se ide, da li su to akcije skupljanja đubreta po ulici ili da se pokaže da se nešto radi, obavezna je da ide. Mislim da je i njen muž dobio posao u školi kao domar ili nešto slično, isto preko stranke. Oni moraju da budu aktivni.”*

Po iskazima intervjuisanih, u predizbornom periodu su posebno prisutni pritisci da se prisustvuje stranačkim skupovima i da se skupljaju kapilarni i sigurni glasovi. Ali ni ti, kao ni druge vrste pritisaka, poput zahteva za učlanjenje u stranku, glasanja po instrukciji, obavljanja poslova za stranku, nisu retkost ni van predizbornog ambijenta. U istraživanju su zabeleženi pritisci koji su na prosvetne radnike vršeni eksplicitno, i to u formi pretnje i naređenja, ali i oni koji su vršeni na perfidniji i suptilniji način. Nastavnik iz jedne varošice pružio nam je na uvid jedan od mnogobrojnih mejlova koje je direktorka slala grupi nastavnika zaposlenih na određeno vreme.

---

<sup>2</sup> Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja: članovi 152, 153, 154.  
[https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/02/ZOSOV\\_SI\\_gl\\_88\\_17.pdf](https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/02/ZOSOV_SI_gl_88_17.pdf)

*“(…) Imam preporuku da vas pozovem da se pridružite grupi koja će posetiti \*\*\* i prisustvovati obeležavanju ovog dana. Ako neko odbije da ide, manje će šanse imati da nastavi i dalje da radi u školi.” (citat iz pomenutog mejla)*

Kako sagovornik objašnjava, on i njegove kolege su u obavezi da prihvate bilo koji zahtev direktorke jer su apriori u poziciji dužnika koji mora da radi za direktorkino uspešno pozicioniranje u stranci.

Drugi intervjuisani nastavnik svedoči da se u njegovom kolektivu ne vrše otvoreni pritisci, ali se svaka stranačka aktivnost podrazumeva. Direktor ni ne mora da podseća bilo koga od zaposlenih da je, na primer, odlazak obavezan. Najčešće se, u neformalnom razgovoru, u školskim kuloarima ili nastavničkoj većnici, samo utvrdi mesto i vreme polaska ili detalji drugih aktivnosti. Katkad se uputi podsetnik pojedinim kolegama, ali prezentovan tako da ne izgleda kao pritisak.

*“Jednom rečju ja mogu eksplicitno da kažem “Marija, ti sutra ideš” ili da kažem “Marija, ti znaš da bi sutra trebalo da ideš” ili “Marija, nadam se da sutra nemaš drugih planova” ili “Marija, mi imamo 10 odsto višak časova koji tebi znače, ali Miša je duže tu, a znaš gde je Miša bio”. (Intervjuerka: Znači, nije ti eksplicitno rečeno šta da radiš, ali ti jasno dobijaš poruku?) Tebi je poruka nedvosmisleno jasna. Pogotovo u manjim mestima ljudi brzo postanu svesni ko je preko kojih kontakata došao. Te ćeš ti vrlo često primećivati nastavnika koji baš ne stiže da se bavi nastavničkim poslom zato što mora da obavlja još neki posao.”*

#### PRITISAK JE OMOGUĆEN I DELOVANJEM “STRANAČKIH CINKAROŠA”

*“Oni imaju sastanak i tačno podele ko šta radi. Oni dođu i kažu “ko poznaje ovog profesora, ko poznaje ove ljude koji su u školskom odboru”. Ovaj kaže, ja sam mu školski drug, ti si mu školski drug, ti ideš da pričaš sa njim”. Oni to rade vrlo precizno, vrlo sistematično, gde radi, s kim radi, ko joj je muž, ko mu je ćerka, ko mu je sin, ko mu je brat, s kim izlazi, s kim se druži, znači, oni prosto rade profile tih ljudi. Sistematski pritiskaju, sistematski vidim, nude lepo, ponude ružno, mislim, i tako dalje. Vrlo prosta matrica, ništa se ne prepušta slučaju, i u suštini je možda tih par ljudi oko mene bilo da kažem srž te situacije toga. Ali u celom sistemu često bukvalno učestvuje cela stranka. Oni onda traže kada dođe na sastanak tih 50 ljudi, kažu “ko poznaje Peru Perića? Čije dete igra fudbal sa tim detetom?” (...) Ti kažeš, “ja ga znam sa fudbala”. “Dobro, ti ćeš da mu priđeš na fudbalu kad budu deca igrala i da mu kažeš da je dobro da njegova žena sad glasa ovako i ovako na školskom odboru.” Znači, bukvalno tako.”*

## TO ŠTO NEĆEŠ DIREKTNO IZGUBITI POSAO NE ZNAČI DA NE POSTOJE NAČINI DA SE NA TEBE VRŠI PRITISAK

Lista identifikovanih sankcija za one koji se ogluše o zahteve nadređenih ili pokažu neslaganje s vladajućom političkom strujom uključuje razne oblike mobinga: uskraćivanje garantovanih prava kao što je uzimanje slobodnih dana, prava na profesionalno usavršavanje, otežavanje uslova rada, premeštanje na drugu ili nižu poziciju, slanje na teren (rad u isturenim odeljenjima), smanjivanje fonda časova, nagomilavanje vannastavnih obaveza, česte kontrole na časovima, česte provere dokumentacije, pretnje prijavom prosvetnoj inspekciji, pokretanje disciplinskih postupaka, smanjenje plate, pa sve do gubitka posla. Nadređeni primenjuju sistem kazni i kao pokaznu vežbu kako bi zastrašili zaposlene i osigurali njihovu lojalnost, tako da su u nekim slučajevima zaposleni "kažnjavani unapred".

*"Kod prosvetara je to s fondom časova, pogotovo ako su profesori stručnih predmeta, nemaju pun fond časova, pa ih cepkaju po školama."*

*"To što nećeš direktno izgubiti posao ne znači da ne postoje načini da se na tebe vrši pritisak i da ti budeš zlostavljan. Na primer, postoji način da, kada se formiraju odeljenja, postoji šansa da ti dobiješ "najgore". Isto tako može se desiti da u formiranju rasporeda časova, tvoj raspored je poslednji ušao u kompjuter i ti imaš najviše rupa u tom rasporedu."*

Oni koji pokažu kooperativnost, osim zadržavanja posla, produžetka ugovora ili zadržavanja pozicije na poslu, i na druge načine "profitiraju". Intervjuisani su navodili primere povišica, podrške u stručnom usavršavanju (odlazak na seminare) i sl.

*"Benefiti su ti da, na primer, sredu-četvrtak odem na Zlatibor, nebitno. Ne moram ništa da pišem: "Ja idem,\*\*\*, nađi mi nekog da me menja." A znate kad bih ja to mogao ili neki od mojih kolega koji nisu u tom sistemu, pa nikada! Mora da pišu 10 listova opravdanja i ne znam šta da mu se vodi kao bolovanje da bi mogao da ode negde."*

## DA LI TEBI SINDIKAT DAJE PLATU? DA SI ODMAH IZAŠAO IZ ŠTRAJKA!

Iako među učesnicima istraživanja prevladava mišljenje da je gotovo uzaludno nadležnima prijavljivati pritiske na radnom mestu, ipak je čak pet od šest intervjuisanih prosvetnih radnika tužilo svoje škole ili

školske rukovodioce. Tužbe su, međutim, pokretane tek nakon gubitka posla ili rukovodeće pozicije. Indikativno jeste da su svi ti prosvetni radnici skoro celu deceniju trpeli pritiske, ali se nisu usuđivali da to prijave. Kao razlog su posebno istakli strah da se još više ne zamere pretpostavljenima ili kolektivu. Takođe, govorili su o nepoverenju prema nadležnim institucijama – na prvom mestu prema prosvetnoj inspekciji na čiju je korumpiranost i politizovanost više puta ukazivano u razgovorima, ali i prema pravosudnim organima.

Iz razgovora s tim učesnicima stiče se utisak da je povod za vršenje višegodišnjih pritisaka na njih svakako bio politički, i to uglavnom zbog odbijanja da učestvuju u nekim stranačkim aktivnostima ili da se učlane u stranku ili, pak, zbog nedovoljne političke angažovanosti (*ukoliko su članovi stranke*). Obeleženi kao nekooperativni, bivali su kažnjavani na razne načine, zastrašivani ili ucenjivani. Mehanizmi kojima su se “stranački pretpostavljeni” služili su, pak, maskirali političku prirodu pritisaka i sankcija u pitanja profesionalnih kompetencija. To je, po rečima intervjuisanih, i glavna prepreka u dokazivanju politički motivisanih pritisaka. Neki čak kažu da ni sami nisu bili u mogućnosti da jasno razluče zašto su kažnjavani, odnosno nisu mogli da pruže nedvosmislen dokaz da određeni postupci njihovih nadređenih imaju političku dimenziju.

Kako kažu, atmosfera u kolektivima je, po nepisanom pravilu, nalagala da je poželjno ćutati i saučestvovati u političkom delovanju na radnom mestu. Koliko je teško odupreti se klimi u kolektivu kojim dominiraju kljentelizam i drugi oblici neformalnih pravila, svedoči i slučaj jednog od intervjuisanih nastavnika kome nije produžen ugovor nakon 10 godina rada na određeno vreme. On je zbog toga tužio direktorku, ali se, posle svih tortura i pritisaka, učlanio u stranku koja mu je zadavala muke. U dilemi “hleb ili sloboda”, on je, objašnjava, birao “hleb”.

*“I kada sam ja došao u neko ćoše da nemam izlaza drugog, da moram da postanem član da bi možda kojim slučajem dobio posao i to se nije ni dan-danas desilo. Iako je prvi uslov bio da više od 5 godina radim u prosveti, taj sam imao, iako su mi sve diplome validne, ni to ne važi. Znači jedini izlaz mi je bilo ovo. Ja sam iz tog razloga uradio ovo... Morao sam kada sam jednom prilikom išao na razgovor da kažem: “Pa evo i ja sam vaš član, da li bre, ljudi, postoji šansa da i ja dobijem svoje parče hleba? Da li mogu zakonito da radim i da izdržavam svoju porodicu?”*

Intervjuisani prosvetni radnici kažu da delimičnu zaštitu mogu naći u sindikatima i to je, po njima, jedini način borbe koji iole funkcioniše. U istraživanju su, međutim, zabeleženi i slučajevi pritiska na prosvetne radnike da se iščlane iz sindikata ukoliko žele da zadrže posao.

*“To su poruke, pozivi i sprečava nas. Znae da mi kao javna ustanova imamo sindikate, zove nas koji smo na određeno preko telefona i vrši neki uticaj. Konkretno primer, pošto sam član Unije sindikata, 2019. imali smo protest prosvetnih radnika, trebalo je da idemo. Nije ona mene lično pozvala na telefon već preko koordinatora koji je došao i rekao evo \*\*\* hoće nešto da ti kaže. U tom trenutku ona je meni lepo sročila :”Da li tebi sindikat daje platu? Da li će on da ti nađe posao? Da si odmah izašo iz štrajka!“*

## DA SMO MAKAR TAKO DOBRI KAO ŠTO POKAZUJU NAŠE OCENE, TO BI BILO FANTASTIČNO, ALI NISMO

Partijsko zapošljavanje i političke ucene prosvetara nose rizike i od zapošljavanja nestručnog kadra i od nefunkcionalnog i nesvršishodnog obrazovnog sistema, a najveće žrtve su svakako učenici i studenti koji takav sistem “vrednosti” internalizuju u obrazovnim institucijama.

*“To je jedan aspekt gde politika i te kako ima mogućnost da, ako već nije masovan u praksi, a ja mislim da jeste, da se umeša u to ko će se zaposliti. To je jedan deo. Drugi deo je da tako primljen nastavnik već automatski nekome duguje, dakle, duguje mu zaposlenje. Mi smo svedoci koliki broj vukovaca imamo, a kakvi su nam rezultati testova kao što je PISA. Jednom rečju, da smo makar tako dobri kao što pokazuju naše ocene, to bi bilo fantastično, ali nismo. Takav nastavnik onda utiče i na druge kolege da popravljaju ocene, pravdaju izostanke, tolerišu ili čak pravdaju nedolično ponašanje učenika koje bi po drugim nekim kriterijumima moralo da bude sankcionisano.”*

Ipak, intervjuisani izražavaju veru u mogućnost otpora i to isključivo kolektivnog otpora. Po njihovom mišljenju, individualni naponi nisu dovoljni da se uvreženi vid odnosa političkih stranaka prema građanima, pogotovo zaposlenima u državnom sektoru, promeni.

## PRIČA 5: I PRIVATNI SEKTOR JE NA UDARU

Politički pritisci ne zaobilaze ni privatni sektor u privredi. Zabeleženi slučajevi pritisaka na preduzetnike i zaposlene u privatnom sektoru ne razlikuju se značajno od onih u javnom sektoru. Pritisci na preduzetnike vezani su za benefite koje mogu dobiti ili izgubiti u zavisnosti od pokazane kooperativnosti. Na strahu od gubitka posla najčešće se baziraju pritisci na zaposlene u privatnom sektoru.

## DIREKTOR GA JE ZVAO DA DOĐE U NJEGOVU KANCELARIJU I TADA MU JE REKAO DA MORA DA IDE NA MITING

Kao i zaposlenim u javnom sektoru, i radnicima privatnih preduzeća dešavalo se da budu primorani da idu na političke skupove. U jednom od zabeleženih slučajeva, pritisak na zaposlene vršio je direktor preduzeća, preteći otkazima onima koji ne odu na skup povodom rođendana stranke. Od 20 radnika firme, njih četvoro je otišlo na "proslavu". Po rečima sagovornika, to su bili ljudi koji su zaposleni u skorije vreme, i to preko stranke. Ostali radnici su prošli bez sankcija. Većina njih se pozvala na određene obaveze.

*"Direktor je pretio otkazom da moraju ići, moj kolega se suprotstavio i rekao da ga momentalno otpuste jer neće da ide na skup stranke, niti da ima neke veze njima. Imao je tri takva sastanka s direktorkom - ovo je bio poslednji. (Intervjuerka: To je baš: "dobićeš otkaz ukoliko ne pristaneš"?) Takve su bile pretnje. (Intervjuerka: Direktor ga je zvao u njegovu kancelariju da dođe na razgovor?) Da i tada mu je rekao da mora da ide na miting. I nije bio jedini, od njih 20 zaposlenih četvoro je pristalo i to su oni koji su skoro zaposleni preko stranke. Direktor je imao obavezu da obezbedi 10 ili 15 ljudi. Iz \*\*\* je išao enormno veliki broj autobusa, nakupili su 600 a granična cifra je bila 1000 ljudi. (Intervjuerka: Većina radnika u tom preduzeću je pružila otpor?) Da, on jeste a za ove ostale oni su se pozivali na neke obaveze. Direktor nije spreman da se na taj način zauzme da ide do kraja u svojoj nameri, ali nije ispunio svoju kvotu."*

Vidi se da pod pritiskom nisu bili samo radnici, već i njihov direktor, s tim što je on bio izložen drugoj vrsti pritiska, koja funkcioniše po sistemu kvota. Reč je o privatnom preduzeću koje na ime sponzorstava uplaćuje novac za projekte u kojima se prepliću interesi stranke i "lokalnog šerifa".

## DOBIJEŠ PAPIR KOJI MORAŠ DA POTPIŠEŠ

Zaposleni u jednoj privatnoj kompaniji bili su pod pritiskom da daju siguran glas stranci, o čemu svedoči osoba koja je radila u tom kolektivu.

*"(...) Pred izbore dobiješ papir koji moraš da potpišeš, da si saglasan da si siguran glas. Jesi uslovljen, nemoj da potpišeš – pitanje je kako ćeš da prođeš. (Intervjuer: Ko ti da taj papir, od*

*koga dobiješ?) Stigne iz kompanije, šefica ti da. Pošalje se od vrha i stigne u prodavnicu. (Intervjuer: I ti onda potpišeš da ćeš da glasaš za \*\*\*) Da (Intervjuer: Kako oni znaju da si glasala za \*\*\*), kako verifikuješ? Je l' moraš da slikaš ličnu kartu?) Ne, ne mogu da znaju, nisam se s tim susretala još."*

Po svedočenju jednog od sagovornika, nekoliko mlađih preduzetnika prikupljalo je sigurne glasove tako što su za svaki nudili 10 evra. Ti preduzetnici, kako kaže, nisu članovi stranke, ali im je obećano da će preko konkursa dobiti novac za investiranje ukoliko obezbede određeni broj sigurnih glasova. Na tom slučaju se, uz elemente koji upućuju na zloupotrebu javnih sredstava preko nameštanja konkursa, uočava i sistem usluga kao mehanizam pritiska na preduzetnike.

*"U društvu su pričali da imaju neki momci ovde kojima je obećan neki konkurs za investiciju. Neke pare za investicije ako sakupljaju određeni broj potpisa i oni su odlučili da plaćaju 10 evra za potpis, da bi su oni sakupili ne znam 500 ili koliko je rečeno (...) (Intervjuerka: A da li ste upoznati koliko će oni dobiti za to što rade?) Ne znam ali u pitanju su neke privilegije na konkursu, start-up neki."*

## ČLANSTVO U STRANCI - USLOV ZA POSAO

Jedna radnica tvrdi da je članstvo u stranci preduslov za zaposlenje u njenom preduzeću, a da je prisustvovanje stranačkim skupovima zadatak koji se izvršava kako bi se zadržalo radno mesto. Otkaz je sankcija koja se lako sprovedi budući da je većina radnika zaposlena na određeno vreme.

*"(Intervjuer: Jel bilo pritisaka da idete na skupove ili neka otvaranja?) Ja ne, iz razloga što nisam uslovljena jer nisam dobila posao preko stranke. Ali znam masu ljudi koji su dobili posao preko stranke koji su bili uslovljeni, ako žele da rade u skladu sa kvalifikacijama jesu uslovljeni da budu članovi stranke, moraju da idu na stranačke skupove ako ne idu snose posledice. (Intervjuer: Koje su to posledice?) Otkaz u firmi, 90% tih ugovora su na određeno, i onda je jako lako smeniti te ljude, napraviti promenu što uliva nesigurnost ljudima. Bukvalno time ih uslovljavaju. (Intervjuer: Kakav ti ugovor imaš, kakav si imala?) Ja imam ugovor na određeno isto kao i u \*\*\* (preduzeće)."*

## SVE ZNAJU O TEBI

Pritisak na zaposlene u privatnom sektoru odnosi se i na slobodu izražavanja mišljenja. Po rečima jednog od sagovornika, u nekim slučajevima je na preduzetnike stranka vršila pritisak zbog stvari o kojima su njihovi radnici pričali izvan preduzeća. Pritisak se prelivao na zaposlene, koji su dobijali opomene ili su udaljavani sa posla.

*“(...) Ali i ljudi dobrostojeći koji rade u nekim firmama, ako se namere na njega i taj pada. (Intervjuer: To mislite na državna preduzeća ili privatna?) I jedno i drugo. I privatno isto. Znači ako, recimo, radnik u privatnom preduzeću napolju priča nešto što, šta ja znam, nije u skladu sa njihovim interesima – zovu gazdu i dešava se da gazda mora ili da ga skloni ili da ga opomene da ovaj učuti i gotovo. Pa sad neka on gleda da li će da ćuti, ima decu – ćuti i gotovo. Pa nikome nikada nije po volji, ko je narodu ugodio – niko. (Intervjuer: Znae i za te primere da su ljudima koji rade u privatnim preduzećima takođe pretili ukoliko nešto rade...?) Pa ima, ima. Pretili su gazdama, a on je posle vršio pritisak na ljude (...).”*

Slično je iskustvo radnice na koju je pritisak vršio direktor jer je učestvovala na protestima. Ona navodi da je prvo direktor dobio poziv za sastanak od čoveka koji je bio direktor javnog preduzeća, ali i visoko rangirani član stranke, te da je sastanku prisustvovalo više osoba – među njima i oni koje preduzetnik nije poznavao. Preduzetnik je potom saopštio našoj sagovornici da nema drugog izbora nego da joj prenese šta su mu rekli, tj. da će morati da je otpusti ukoliko ona u potpunosti ne odustane od angažmana na protestima. Po njenim rečima, preduzeću je pretilo da ostane bez ugovora o javnim nabavkama s opštinama i javnim preduzećem.

*“Ja sam samo došla na posao redovno, a tadašnji direktor tog preduzeća mi je rekao: “\*\*\*, ja nisam spavao noćas”. Ja ga pitam što nisi spavao, kaže: “Eto, znaš, ja sam juče bio u \*\*\*, pozvao me \*\*\*. Rekao je sve poimence ali su tu bili pristuni neki ljudi koje on nije poznavao. (Intervjuerka: Koji nisu sa lokala?) Tako je. Kaže: “\*\*\*, oni o tebi sve znaju”. Kažem pa šta tu ima fascinantno znati o meni, možeš misliti. Kaže: “Sve znaju o tebi, sve. Mene su usloveli, ja nemam druge nego da ti prenesem šta su mi rekli”. I tada je on meni rekao ili ću se ja povući sa protesta ili će mi on dati otkaz.”*

Kao i u javnom sektoru, posledice pritsaka u privatnim preduzećima ogledaju se u narušeni odnosima u kolektivu, prekidu komunikacije i polarizaciji među kolegama. Budući da je rad u privatnom sektoru nesigurniji i slabije plaćen, politički motivisani pritisci na zaposlene dodatno otežavaju uslove njihovog rada.



## PRIČA 6: ROMI KAO “LAKE METE”

Najsiromašniji građani su kao “laka meta” često izloženi političkim pritiscima. Iskustva ljudi s kojima smo razgovarali pokazuju da se stranački funkcioneri i aktivisti neretko služe i nezakonitim sredstvima kako bi uticali na izbornu volju pripadnika socijalno ugroženih i manjinskih grupa.

U odnosu na opštu populaciju, stopa zaposlenosti i obrazovanja među Romima je znatno niža, a uslovi stanovanja su mnogo lošiji. U kombinaciji s predrasudama i marginalizacijom, te činjenice romsku populaciju čine veoma podložnom pritiscima i manipulacijama političkih aktera.

### NAJČEŠĆE ŽRTVE PRITISAKA

*“Znate kako, oni obećaju da će urediti naselje, to je vrsta kupovine glasova, ako vi glasate za tu i tu partiju, mi ćemo uraditi tu ulicu, uvesti kanalizaciju i vodu. To nije od danas, to su sve stranke radile od Miloševića do sada”*

Pritisci na Rome ponekad dolaze i od manjinskih stranaka. Neretko pritiske vrše i osobe koje su i same Romi. Bilo kao stranački aktivisti ili stranački saradnici, odnosno romski stranački poverenici, bilo kao koordinatori za romska pitanja, članovi romskih organizacija ili članovi Nacionalnog saveta, Romi su često ti koji direktno sprovode pritisak na svoje sunarodnike ili imaju bitnu ulogu u raznim vidovima izborne korupcije kojom je obuhvaćena romska populacija.

O pritiscima koji se na Rome vrše preko sistema usluga svedoči član jedne romske organizacije, koji je autoritet u romskoj zajednici stekao kroz višegodišnji rad u civilnom sektoru. Kao član romske organizacije on funkcionira kao spona između stranke i romske zajednice, sa zaduženjem da pribavi što više romskih glasova. Predstavlja se kao neko ko za romsku zajednicu može da uradi krucijalne stvari poput zapošljavanja, lokalnih akcija, rešavanja infrastrukturnih problema, stipendija za decu, školovanja

mladih ljudi i sl. Kaže da bi bio kooperativan prema svakoj stranci koja bi imala obzira prema romskoj zajednici i koja bi mu omogućila da obavlja pomenute poslove.

*“U Srbiji se vrši institucionalna diskriminacija i manipulacija Romima jer se na njih isključivo gleda kao na “sigurne glasove”, a ne kao na političke subjekte koji imaju svoje legitimne potrebe i interese.” - iz svedočenja predstavnice udruženja koje se bavi položajem Roma*

## KAD NISU IZBORI, ZA ROME SE NE SEKIRA NIJEDNA POLITIČKA PARTIJA

Romi su pritiscima izloženi individualno, ali i kolektivno - na stambene zajednice (romska naselja) ili verske zajednice koje čine pripadnici romske nacionalne manjine. Neformalna romska naselja posebno su izložena pritiscima budući da su bez elementarnih uslova za život. Utisak jedne romske aktivistkinje je da za Rome i romska naselja nijedna politička partija nije zainteresovana dok se ne približe izbori.

*“Dok nisu izbori u Romsko naselje ne ulazi niko, dok nisu izbori za Rome se ne sekira nijedna politička partija, ne znaju šta se dešava. Negde pred izbore počinje taj metež, zna se ko je s kim, ko je šta, ko je ko.”*

Sagovornici svedoče da se stanovnicima romskih naselja neretko uzimaju lične karte nekoliko nedelja pre izbora, a vraćaju im se na dan glasanja (ispred biračkog mesta). Na dan izbora stranački poverenici posećuju naselja, a građani se odvoze do biračkog mesta.

Romi su često žrtve zastrašivanja, ucena, pa i fizičkog nasilja.

## NACIONALNI SAVETI KAO KANAL ZA PRITISAK

Pritisci kreću već pri izboru članova Nacionalnog saveta Roma. Romski aktivista koji je sa saradnicima formirao listu za to telo kaže da je na njega vršen pritisak da prekine s prikupljanjem potpisa podrške.

*“Lično sam pozvan, kaže: “pa šta se to radi?” (Intervjuer: A ko Vas je zvao, neko iz opštine ili...?) Pa jedan od onih ljudi koji, kako da kažem, vode računa da se odradi na teži način – tabadžije. Prvo razgovori, kaže: “pa šta se to radi?” Kažem: “a šta to, izvinite, a šta to?” Kaže: “pa to što*

*skupljate i radite nije u redu, prekinite, mi već imamo svoju listu". Kažem: "a ko to vi?" Kaže: "pa Romi." "Pa ti nisi", kažem, "Rom". Kažem: "alo, pa je l' ti znaš šta radiš?" I ja počeo tu da mu kao držim neka, ne predavanja, nego da to nije u skladu sa zakonom, da on nama zabranjuje da mi ostvarimo svoja prava i tako dalje. I on kaže: "gde si sad da razgovoramo?" I ja kažem: "nemam šta da razgovoram sa tobom, a izvini telefon, evo, pri kraju baterija, ne mogu da nađem nigde, moram da je čuvam, izvini, čujemo se." Kaže: "ej, stani, stani, gde ćeš, samo da razgovaramo, ja sam tu u centru..." Ma kakvi, isključim se i zdravo."*

Članovi nacionalnog saveta imaju izvestan autoritet i uticaj na sunarodnike, s obzirom na to da je u pitanju organizacija kojoj se u skladu sa Zakonom poveravaju ovlašćenja da učestvuje u odlučivanju ili da samostalno odlučuje o pojedinim pitanjima iz oblasti kulture, obrazovanja, obaveštavanja i službene upotrebe jezika i pisma, u cilju ostvarivanja kolektivnih prava nacionalne manjine na samoupravu u tim oblastima<sup>3</sup>, te da se sredstva za finansiranje rada nacionalnih saveta obezbeđuju iz budžeta Republike Srbije, budžeta autonomne pokrajine i budžeta jedinice lokalne samouprave, donacija i ostalih prihoda<sup>4</sup>.

Može se zaključiti da uticaj na izbor članova Nacionalnog saveta Roma čini deo mehanizma preko kojeg stranke vrše pritisak na romsku populaciju. Postavljanjem kooperativnih ljudi na pozicije u Nacionalnom savetu Roma, stranke olakšavaju i povećavaju efikasnost pritiska na ostale pripadnike te nacionalne manjine.

## SOCIJALNI RADNICI PODSEĆAJU SVOJE KLIJENTE DA GLASAJU ZA ODREĐENU PARTIJU

Od sagovornika saznajemo za slučajave kada su na Rome, koji su korisnici socijalne pomoći, pritisak vršili zaposleni u javnim institucijama, prvenstveno u centrima za socijalni rad.

*"Centri za socijalni rad ucenjuju Rome da daju siguran glas, u ovom slučaju \*\*\*, inače će da izgube pravo na socijalnu pomoć, to ide do te mere. (Intervjuerka: Kako to funkcioniše, samo da mi objasnite način?) Tako što socijalni radnici podsećaju svoje klijente da glasaju za određenu partiju, ako ne glasaju izgubiće socijalnu pomoć. A pošto su svi oni vezani, pošto oni imaju te koordinate koji već funkcionišu onda neka osoba X zna za koga je osoba Y glasala i onda može da ode da kaže u Centru za socijalni rad: "Đura je glasao za tog i tog". Desilo se da neko izgubi socijalnu*

<sup>3</sup> <https://www.minlimpdd.gov.rs/lat/nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina.php>

<sup>4</sup> *Ibid.*

*pomoć zbog toga, dešavalo se da je zaustavljena socijalna pomoć, dešavalo se da nisu dobili pravo na jednokratnu pomoć i tako se stvari dešavaju". (iz svedočenja romske aktivistkinje)*

Građani se ucenjuju pravom na socijalnu pomoć ili dečji dodatak, ili im se pretilo isključivanjem struje i vode ukoliko ne glasaju za određenu stranku. Nekim Romima, kako sagovornik navodi, socijalna pomoć i dečji dodatak predstavljaju jedini izvor prihoda i oni podležu pritiscima u strahu da ta primanja ne izgube.

*"Jednostavno, radi se preko Roma koji idu i koji su neki dinar kao nagrađeni, da se ne spominje cifra, jer to je par hiljadarki, to je sramota, razumete, gde ucenjuju uopšte, ucenjuju Rome, pogotovu nepismene – oni su uglavnom nepismeni i polupismeni, da će im ukinuti socijalku, dečji dodatak, i onda ovi moraju da izađu i da glasaju. (Intervjuer: A ko im to kaže? Je l' im to govore aktivisti stranački ili im to govore funkcioneri neki? Ko ih tako ucenjuje?) Ne funkcioneri, funkcioneri ne mrdaju sa svojih mesta. (Intervjuer: A ko to radi?) Pa aktivisti, stranački aktivisti, znači Romi i aktivisti u određenim partijama. Jednostavno, čak ima i onih koji prisiljavaju na neki način, ucenom ili pretnjom. (Intervjuer: A koja je to konkretno pretnja?) Pa pretnja ako je zaposlen ili iščeprkaju nešto ako ide da radi na crno ili bavi se nečim, sivom ekonomijom, i onda kažu – „ej, mi ćemo to da prekinemo, poslaćemo inspekciju", a normalno svi su njihovi."*

Od sagovornice saznajemo za političkog aktera koji u svom gradu kontinuirano vrši pritisak i na Rome i na druge socijalno ugrožene građane, služeći se mehanizmom potkupljivanja.

*"(...) Oni isključivo glasaju za njega, oni ne znaju za drugo (...) \*\*\* (političar) recimo kupuje glasove tako što organizuje prijeme. To su čuveni prijemi. Duže vreme organizovani su preko Centra znači 3.000, 4.000, 5.000 dinara tri-četiri puta godišnje ili deli uskršnje pakete, za Đurđevdan Romima deli 4.000 din. I to smatraju da je to tako normalno."*

Iz objašnjenja sagovornika uočava se da mehanizam pritiska na Rome putem ucena i pretnji ukidanjem socijalne pomoći ponekad funkcioniše preko koordinatora za romska pitanja, koji su povezani s centrima za socijalni rad – socijalni radnici od njih dobijaju informacije o tome za koga su korisnici socijalne pomoći romske nacionalnosti glasali. Koordinator za romska pitanja su osobe koje rade na terenu, imaju direktan kontakt s romskim porodicama i upoznate su s problemima i potrebama zajednice - time je važnija napomena sagovornika da koordinatori za romska pitanja moraju biti članovi stranke.

## RADI SE O UCENAMA ŽIVETI ILI NE ŽIVETI

Pritisak na Rome ponekad se odnosi i na korišćenje usluga narodne kuhinje. Romska aktivistkinja, naša sagovornica, dobila je od stanovnika jednog romskog naselja informaciju da pred izbore moraju da predaju lične karte i da svi moraju da glasaju za stranku kako bi dobijali hranu.

*“Evo konkretan primer spomenuli se malopre Nacionalni savet, (sagovornica navodi funkciju i ime člana Nacionalnog saveta), on lično živi u naselju u \*\*\* (mesto), romskom naselju. U tom naselju, ima već dve ili tri godine, postoji narodna kuhinja što znači neko donosi svakodnevno tamo hranu. Po rečima ljudi koji žive u naselju dešava se sledeće. Oni moraju pred izbore da daju ličnu kartu, to se uvede i tačno se zna. To je ono to je kao kod ovoga iz Belorusije 100% glasova. To nije pitanje hoćeš – nećeš, možeš ne možeš naselje 100%. To nigde nema, ali tamo ima, to možete da proverite na zadnjim izborima na predzadnjim izborima, i sada, na budućim izborima koji će da budu. Sve se da proveriti, normalno rezultati izbora su javni. Ucene su abnormalne, pritisci su jaki, ovo uopšte nije šala ili pitanje da li jesu ili nisu ovde se radi o konkretnim stvarima. Radi se o ucenama živeti ili ne živeti. Na drugi način rečeno, prostim rečima živi ili preživi, oni im daju hranu i ta hrana je za njih elementarna.”*

I na Rome se vrše pritisci ucenama s produženjem ugovora na određeno vreme. Sagovornik navodi da pedagoški asistenti nemaju stalno radno mesto i da im se ugovori produžavaju svake godine, te da je s tim u vezi dobio poziv od jednog stranačkog funkcionera..

*“Pošto \*\*\* (srodstvo) radi kao pedagoški asistent, to su kao romski asistenti, kad je bio referendum \*\*\* (sagovornik navodi funkciju i mesto iz kog je političar) iz \*\*\* pozvao me je da porazgovaramo. A njima se ugovor, pričam sad o \*\*\* (srodstvo), produžava na svakih godinu dana, svaki septembar pa septembar, jer nemaju stalno radno mesto. I on me je pozvao sa namerom da mi ukaže na to da je \*\*\* (srodstvo) zaposlen, radi, da je potrebno da mu se produži ugovor i da zato traži uslugu da se aktivno uključi u kampanju, ali je to tražio i u ovoj kampanji.”*

Na Rome se vrše pritisci i preko ljudi iz kriminalnog miljea. Sagovornici navode da jedan od takvih ljudi, za kog upotrebljavaju termin “mafijaš”, jedva čeka izbore, jer na svakim izborima zaradi pet, šest hiljada eura. On kontroliše ljude koji Romima daju novac za glasove i od njih uzima “tal” (udeo). Sagovornici dodaju da se “mafijaš” služi i fizičkim terorom.

## DOBRO NAM DOĐE JER NEMAMO

Strančki predstavnici i aktivisti dele Romima, ali i drugim socijalno ugroženim građanima, humanitarnu pomoć, socijalne pakete, ogrev, čebad, dušeke itd. Sve to se neretko finansira iz javnih resursa iako se predstavlja kao "poklon stranke". U nekim slučajevima su u pritiscima na birače učestvovali nosioci javnih ili stranačkih funkcija, ali i predstavnici gradske uprave, javnih preduzeća i ustanova.

Nepovoljan socio-ekonomski položaj i dugogodišnja izloženost izbornoj korupciji uticali su na to da veliki broj Roma pomenute antidemokratske pojave doživljava kao nešto uobičajeno i kao priliku da koliko-toliko poboljšaju životne uslove, a ne kao prisilu.

*"Kažu, jednostavno "dobro nam dođe, nemamo", onda krive nas koji vodimo Rome, koji radimo za Rome, da mi ništa ne preduzimamo, inače oni to ne bi radili. Oni čekaju da im mi isto to dajemo. Kako da im dam, brate, na gotovo, ko će da mi da, razumete? Međutim, oni to sad prihvataju, sad ne treba niko ni da ih prisiljava, recimo neke. Sada kaže: „brate, kad će da bude?" Ovi kažu: „biće, dobićete." Evo, recimo, ko sad u Beogradu već negde neki su dobili, znači litru zejtina, kilogram šećera, kilogram soli, makaronu jednu."*

## OTPOR

Naši sagovornici tvrde da se Romima koji nisu članovi stranke uskraćuje pristup određenim institucijama, kao i da su političkim pritiscima izloženi Romi koji žele da budu angažovani u projektima humanitarnih organizacija. Primeri otpora su retki, ali su ipak zabeleženi. Na primer, romskom aktivisti koji nije iskazao kooperativnost u očekivanoj meri uskraćena su određena sredstva iz opštinskog budžeta.

*"(...) Mi koji nismo, recimo, nekima lojalni ili iako smo lojalni ali ne radimo po njihovom, recimo trenutno ja, onda nema ništa. Ja sam recimo pre 4-5 godina...4 godine tako, zadnji put konkurisao na budžet opštine gde sam dobio 15.000 dinara, pazite, za celu godinu, a imamo kancelariju. I to je bilo...rek'o sam više nećemo da konkurisemo (...)"*

## PRITISAK ZBOG STRAHA NE PRIJAVLJUJU

Romi najčešće podležu pritiscima i prilagođavaju im se, a zbog nepovoljnog socio-ekonomskog položaja, lošeg iskustva, straha i dugogodišnje izloženosti izbornoj korupciji, pritiske ne prijavljuju nadležnim organima. Oni, ipak, obavestavaju određene romske organizacije o problemima i pritiscima kojima su izloženi, a neki su spremni da govore o tome i s drugim nestranačkim organizacijama civilnog društva kada se kontakti ostvare preko pojedinih romskih aktivista. Neki od tih aktivista navode da je bilo slučajeva da su se Romi ranije žalili na različitim adresama, ali da im se to „obilo o glavu“.

### PRITISCI NA PRIPADNIKE DRUGIH NACIONALNIH MANJINA

Osim na Rome, zabeleženi su pritisci i na pripadnike drugih nacionalnih manjina (rumunske, mađarske). Svedočanje sagovornika upućuje na to da su se i prilikom održavanja izbora za članove rumunskog Nacionalnog saveta dešavale slične stvari kao i prilikom opisanog slučaja izbora za članove Nacionalnog saveta Roma, tj. da su se za izborne liste registrovali stranački podobni ljudi koji nisu Rumuni.

## PRIČA 7: SIROMAŠTVO OTVARA PUT PRITISCIMA

Po procenama, u Srbiji oko 446.000 građana živi u apsolutnom siromaštvu<sup>5</sup>, oko 1,6 miliona ispod praga rizika od siromaštva, dok je u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti više od 2 miliona ljudi<sup>6</sup>. U 2020. godini pravo na novčanu socijalnu pomoć koristilo je 218.166 građana, od kojih su 63,8 odsto bili punoletni korisnici<sup>7</sup>. Više od 30.000 građana Srbije koristi usluge narodne kuhinje<sup>8</sup>. Građani koji su u nepovoljnom socio-ekonomskom položaju posebno su osetljivi na koruptivne uticaje političkih aktera i njihovih eksponenata.

Humanitarni rad kao stranačka aktivnosti uglavnom je perfidan način potkupljivanja građana radi glasa na izborima.

### BAŠ PUCAJU NA SIROMAŠNE

Iskustva naših sagovornika govore da stranka cilja siromašne, a pomoć koju im obezbeđuje finansira se često iz javnih resursa (gradski budžet).

*“Delili su ogrev u nekom selu od simpatizera i članova. Baš 'pucaju' na siromašne.”*

*“Standardno dele humanitarne pomoći, ali sve to ide iz budžeta grada. Imali smo 6 (?) tih socijalnih paketa i to je u odnosu na prethodne godine, 2020/21. je po tome odskočila. Sada je intenzivnije, tih paketa sve više ide, budžetska izdvajanja za narodnu kuhinju se ne smanjuju, za socijalna davanja se i povećalo.”*

<sup>5</sup> <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/socijalno-ukljucivanje-u-rs/statistika-siromastva/apsolutno-siromastvo/>

<sup>6</sup> Bradaš, Sarita (2021): „Socijalne karte – bezizlaz iz siromaštva”, dostupno na: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-sarita-bradas-socijalne-karte-bezizlaz-iz-siromastva.pdf> (izvoru poslednji put pristupljeno 25.05.2022. godine).

<sup>7</sup> <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2163/punoletni-u-sistemu-socijalne-zastite-u-2020.pdf>

<sup>8</sup> <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3798255/trecina-korisnika-narodne-kuhinje-deca.html>;  
<https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-59295343>



Jedan političar tokom cele godine vodi kampanju usmerenu prema socijalno ugroženima, deleći pomoć (novac i paketi), a intenzitet se pojačava u predizbornom periodu. Mišljenje jedne od naših sagovornica je da bi ta značajna sredstva mogla biti iskorišćena na drugi način, da se ljudima obezbedi posao, ali da "humanitarac" to ne čini kako neki od korisnika pomoći ne bi prestali da budu zavisni od njega.

Druga sagovornica pominje direktora jednog javnog preduzeća koji učestvuje u humanitarnim stranačkim aktivnostima. Taj funkcioner je obišao siromašnu porodicu, dodelio joj pomoć i obećao podršku za rešavanje njenog stambenog pitanja, što je takođe primer mekog pritiska na socijalno ugrožene koji postaju stranački dužnici.

*"(...) Evo direktor javnog preduzeća \*\*\* je išao sada da obiđe neku siromašnu porodicu, koji stvarno žive...ono tužno kako žive, ali takvih je porodica više u \*\*\* (mesto). Odneli su im ćebad, dušeke, i tako dalje. Oni ce im sada pomoci da dobiju stan i da imaju ove namirnice."*

Loš socio-ekonomski položaj jedan je od glavnih razloga zbog kojih ljudi podležu pritiscima i ulaze u stranačke redove, pretpostavljajući da će im to pomoći da se oslobode siromaštva - pre svega da se zaposle ili da zadrže radno mesto.

Na primeru jedne materijalno ugrožene porodice vidi se da ni članstvo u stranci, ni obavljanje stranačkih zadataka nisu garancija za sticanje radnog mesta. Naša sagovornica navodi da su ona i njen suprug bili članovi stranke. Suprug je bio aktivan i obavljao je stranačke zadatke, kao što su odlasci na skupove i deljenje letaka, ali kada je, ostavši bez posla, zatražio pomoć stranke, nije je dobio, pa je napustio stranku. Sagovornica je takođe bila aktivna u stranci, ali više nije pošto je do sadašnjeg radnog mesta došla bez pomoći partije. Ipak, posao koji obavlja je ispod nivoa njenog obrazovanja.

*"Kada sam poslednji put ostala bez posla, u \*\*\* (naziv preduzeća) je to bilo, ja sam ušla u stranku. Ja sam član ali ne aktivan. Zvali su me da me pitaju da li sam zadovoljna i kako mogu da mi pomognu, odgovorila sam im da mi daju posao kad me već pitaju. Tražili su mi da im dam sigurne glasove ljudi koji nisu u stranci, a koji bi glasali za njih. Prvi put kad su me zvali bila sam bolesna, drugi put zauzeta i jutros su me zvali po treći put. Rekla sam im neko ime samo da bi ih maknula. Ja imam završenu višu školu i ne vidim sebe kao higijeničarku. Nadam se, bar u nekom momentu očekujem bolji posao, neke stvari moraš da progutaš, ako hoćeš nešto, tako da nisam zatvorila vrata sebi."*

U navedenom primeru uočavaju se i taktike za izbegavanje pritisaka koje sagovornica primenjuje, ali koje očigledno imaju ograničen domet.

*“(...) To je ono danas predsednik otvara tamo, idemo svi za njim, sutra negde spomenik svi tamo, idemo da maltretiramo ljude po kućama, hoćemo siguran glas, ok je da pitamo ljude za koga će glasati, ali ne da idemo do nivoa maltretiranja, tu se gubi svaki smisao. (Intervjuer: Kada te zovu da ideš u neku akciju kako to izbegneš, šta im kažeš?) Kažem im da nemam vremena zbog posla, jer radim po smenama, radim od jutra do sutra jer radim posao koji radim, nemam vremena.”*

## ZBOG NEREŠNOG STAMBENOG PITANJA LAKO SE POSTAJE ŽRTVA PRITISKA

Pritiscima su izloženi i neki od građana koji nemaju trajno rešeno stambeno pitanje, a koji su raseljeni sa lokacije predviđene za izgradnju poslovno-stambenog kompleksa.

Sagovornica kaže da je na nju pritisak vršio tročlani tim koji čine osobe iz opštine, direkcije za izgradnju i iz udruženja raseljenih stanara. Tokom predizborne kampanje pozvali su je telefonom i insistirali da dođu i porazgovaraju, ne predstavljajući se kao stranački aktivisti, već kao ljudi iz “opštine i direkcije” iako su doneli poklon u pakovanju sa obeležjem stranke. U neformalnom razgovoru pitali su je da li će izaći na izbore, a pošto su dobili potvrđan odgovor, rekli su da će je neko kontaktirati na dan izbora, da bi na kraju od nje tražili i potpis za siguran glas. Sagovornica je takvom pritisku bila izložena i 2020. godine, kada su održani parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori u Srbiji, što može biti indikator kontinuiteta u pritiscima na građane sa stambenim problemom.

Od ostalih sagovornika saznajemo da je tim u istom ili sličnom sastavu posećivao i druge porodice koje su raseljene iz zone predviđene za izgradnju pomenutog kompleksa.

*“Moja \*\*\* je dobila stan na \*\*\*, za prethodne izbore su bili kod nje. Mi smo raseljeni na četiri gradske opštine i da – idu kod svih. Samo je verovatno različita ta osoba iz opštine. Ali ovaj tandem iz direkcije i taj \*\*\* (ime osobe) sa \*\*\* (mesto) koji nas, sve porodice, zna oni idu i samo treća osoba je različita.”*

## DOK SMO MI NA VLASTI VAS NIKO NEĆE DIRATI

Intervjuisani članovi porodice koja je bila izložena pritiscima kažu da niti razmišljaju da prijave slučaj, niti mogu da odbiju posetu tročlanog tima jer se plaše mogućih posledica – nemaju rešen stambeni status, a nužni smeštaj su dobili od direkcije.

*“Moram da ih primim, mislim ne moram ali ne znam šta bi se desilo kad ih ne bi primila, onda je bolje da to otkačim (...) (Intervjuer: Da li ste razmišljali o tome da zvaničnije reagujete na to što oni rade?) Ne, zbog suđenja za stan. Da imamo stan u otkupu, da su oni došli a mi završili sa njima, onda možda i bih, ovako ne. Plašimo se, nemamo rešen taj stambeni status i oni nas drže tako da mi ne bismo smeli uopšte da izađemo.”*

Osobe koje su vršile pritisak takođe su sugerisale našoj sagovornici da ona sada živi bolje nego na staroj lokaciji, ali kada ih je upitala zašto se ne rešava njen stambeni status, odgovorili su joj da njenu porodicu niko neće dirati i izbacivati iz stana dok su oni na vlasti.

*“(...) To je ono što \*\*\* uvek pitam, i prethodni put kada su bili kao i sada – zašto se to ne rešava, a njihov odgovor je: „pa dobro dok smo mi na vlasti vas niko neće dirati”.*

## ZAKLJUČAK

Iskazi učesnika ukazuju na to da dominantna politička kultura koju karakteriše agresivni pristup biračima i u kojoj vladaju klijentelističke veze i prakse, zapravo, čini da građani apriori imaju stav da je politika nešto “nečasno” i da se njome bave sinekuristi i oportunisti. Učesnici istraživanja i same izbore sagledavaju kroz istu prizmu.

Prema iskazima intervjuisanih, izbori i pravo građana da slobodno glasaju za koga žele su obesmišljeni i degradirani, a pritisci koji se konstantno vrše na birače dodatno uveravaju građane da je svejedno za koga će glasati i da li će uopšte glasati.

Ovakva atmosfera, u kojoj se na nedemokratski i nezakonit način vrši politički uticaj na izbor građana, ne samo da pasivizira glasačko telo i demotiviše građane da iskoriste svoje biračko pravo ili da na bilo koji način participiraju u političkom životu Srbije, već ih i demotiviše da pruže otpor pritiscima ili da uočene pojave prijave nadležnima.

Identifikovani mehanizmi koji podupiru različite oblike izborne korupcije ukazuju i na šire, hronične društvene probleme (nizak nivo demokratije, sistemska korupcija, disfunkcionalnost institucija, partijsko zapošljavanje, nedostatak političkog pluralizma u medijima, dezavuisanje civilnog sektora) čije je rešavanje nužni preduslov za efikasnu borbu za slobodne, poštene i demokratske izbore.